

Erik af Pommerns erhvervelse af København fra roskildebiskoppen

Et overgreb mod kirkens frihed, eller afklaringen af et gammelt mellemværende?

Af Anders Leegaard Knudsen

Erik af Pommern overtog i 1417 besiddelsen af København fra Roskilde bispestol. Der har i dansk forskning været næsten fuldstændig enighed om at se denne overtagelse som en krænkelse af biskoppens ejendomsret til byen og borgen, kun retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen har tolket kongens overtagelse som værende i overensstemmelse med lovens bogstav, hvis ikke dens ånd. I senere forskning medførte det dog kun, at overtagelsen blev set som et raffineret juridisk spil, snarere end som et klodset magtmisbrug. En ny undersøgelse bekræfter og udbygger Jørgensens tolkning og viser tillige, at Københavns forhold til kongemagten og Roskilde bispestol indtil Erik af Pommerns tid ikke var så klart, som det siden er blevet opfattet. Set i det lys virker overtagelsen ikke som et entydigt overgreb, tværtimod synes kongen ikke blot at have stået juridisk stærkt, men også ud fra en rimelighedsbetragtning at have haft en god sag.¹

Erik af Pommern indledte i 1416 en proces for at sætte sig i besiddelse af byen og borgen København.² Kongens påstand var, at den daværende roskildebiskop, Niels Jakobsen Ulfeldt (1368-1395) på uretmæssig vis havde tilvendt sig København efter Valdemar Atterdags død i 1375. Kong Valdemars besiddelse havde været retmæssig, og Kronen, dvs. kong Erik, burde derfor genindsættes i sin besiddelse. Roskildebiskoppens erhvervelse, eller rettere: måden hvorpå den var sket, var gennem hele forløbet det grundlag, hvorpå kongen procederede. Roskildekirkens påstand måtte nødvendigvis være den modsatte, og hele processen kom til at dreje sig om afgørelsen af dette spørgsmål.

-
1. Denne artikel bygger på forskning betalt af Carlsbergfondet, som hermed bringes en stor tak.
 2. Den følgende redegørelse for forløbet af denne proces bygger på Poul Johs. Jørgensen: "Erik af Pommerns Erhvervelse af København 1417 set i Belysning af Datidens Retsregler", *Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere*, 3. rk. III, København 1939, s. 273-305.

I begyndelsen af november indgik kongen og domkapitlet i Roskilde en overenskomst vedrørende Københavns Slot. Tidspunktet var ikke tilfældigt, for biskoppen, Peder Jensen Lodehat, var død 19. oktober, og der var endnu ikke valgt en ny, så domkapitlet var dermed taget på det forkerte ben i sagen. I den meget detaljerede overenskomst blev det fastsat, at sagen inden 2. februar 1417 skulle afgøres af seks verdslige og seks gejstlige rigsråder (i realiteten ved voldgift), og at slottet indtil da skulle sekvestreres hos en biskop. Når der var valgt en ny biskop i Roskilde, skulle denne stadfæste overenskomsten og love at acceptere den endelige afgørelse.

Domkapitlet mente ikke at kunne afslå at indgå denne overenskomst, men lod 5. november affatte en redegørelse i form af et notarialinstrument, hvori de retfærdiggjorde deres tilsyneladende samtykke med det store pres, som kongen havde udsat dem for, og som bl.a. omfattede trusler om konfiskation af alt roskildekirkens gods.³ Derefter valgte det meget hurtigt en ny biskop, nemlig roskildekannikken Jens Andersen Lodehat, der hidindtil havde været kongens kansler. Biskop Jens gav den foreskrevne samtykkeerklæring 13. november 1416, blot otte dage efter domkapitlets protesterklæring, hvori han selv havde deltaget.⁴

Voldgiftsdomstolen holdt tidsfristen og henviste 3. februar 1417 afgørelsen til et nævn af tolv sjællandske adelsmænd, der skulle undersøge, om biskoppen havde erhvervet byen på lovmedholdelig vis eller havde taget sig selv ret. I førstnævnte tilfælde skulle biskoppen, i sidstnævnte tilfælde kongen, have byen i "wæræ", dvs. besiddelse, indtil nogen måtte kunne bevise at have en bedre ret til den.⁵

Et skriftligt vidnesbyrd om dette nævns afgørelse, der skulle foregå ved edsafleggelse, kendes ikke, men var heller ikke nødvendig i det verdslige retsvæsen. Nævnet må have givet kongen medhold, for allerede 19. februar 1417 kvitterede han for modtagelsen af Københavns Slot og byen.⁶ Samtidig berammedes en dato for den endelige afgørelse

3. Overenskomsten er trykt i *Københavns Diplomatarium* I, nr. 101, s. 137-141 (se også Rep. nr. 5619); domkapitlets protest smst. nr. 100, s. 136-137 (se også Rep. nr. 5617). Overenskomsten er først udstedt 8. november, men indholdet må være blevet forhandlet på plads inden kapitlets protest. Arbejdet med at udfærdige en omfattende overenskomst in duplo er formentlig årsagen til den forsinkede udstedelse, jf. J.O. Arhnung: *Roskilde Domkapitels Historie II 1416-(1536)*, udg. af Troels Dahlerup, København 1970, s. 27ff. og 110-114.

4. *Københavns Diplomatarium*, I, nr. 102, s. 141.

5. *Københavns Diplomatarium* I, nr. 105, s. 142-143.

6. *Københavns Diplomatarium* I, nr. 106, s. 144-145.

af retten til by og slot; Mikkelsdag skulle kongen og biskoppen mødes i København, hvor tolv rigsråder (de samme som havde siddet i volds-giftsdomstolen) inden næste Kyndelmisse skulle afgøre sagen.

Dette skete imidlertid ikke, hvilket må skyldes roskildebiskoppens udeblivelse.⁷ Kong Erik tilbød to gange at lade sagen pådømme af rigsrådet. Første gang var på Sjællands landsting 1. februar 1419, hvor kongen pr. brev tilbød at lade sagen om København føre efter landslov for rigsrådet, når det måtte passe biskoppen. Hertil svarede biskoppen, der var personligt tilstede, at han var villig til at føre sagen på Sjælland for en domstol bestående af alle de danske biskopper, og til at acceptere deres afgørelse.⁸ Kongen har dog ikke villet være med til dette og gentog personligt sit tilbud over for roskildebispens 26. februar ved et møde i Gråbrødrekloster i København.⁹ Hermed endte sagen for så vidt, for biskoppen har ikke villet tage imod kongens tilbud. Kongen fortsatte med at have København i sin besiddelse, om end roskildekirken siden hævdede, at Jens Andersen Lodehat havde fastholdt sin ret til byen og karakteriseret kongens erhvervelse som uretmæssig. Det lykkedes aldrig roskildekirken at generhverve København, selvom spørgsmålet med mellemrum dukkede op helt frem til Reformationen.

I nyere tid har de fleste historikere kunnet enes om at tage roskildekirkens parti i striden. Arkivaren, udgiveren og historikeren O. Nielsen mente, at "der er næppe Tvivl om at Biskoppen havde saa klar en Adkomst som var mulig."¹⁰ Kristian Erslev var ganske enig: "Hvem der havde Ret, kunde egentlig ikke være tvivlsomt; (...)", ɔ: roskildebispens.¹¹ Erik Arup fulgte trop: "(...) da Peder Jensen Lodehat var død 1416, og hans brodersøn og efterfølger som hidtidig kongens kansler var fjælig, fik kongen med ringe retsgrund efter en kendelse af Sjæl-

7. Poul Johs. Jørgensen (vist følgende Kr. Erslev: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning*, København 1901, s. 122) formoder, at bispens rejse til Rom for at søge pavens stadfæstelse af sit valg kan være årsagen til udeblivelsen, men Martin V (der opholdt sig i Konstanz) godkendte først 9. marts 1418 valget, og 9. maj s.å. befalede han bisperne i Ribe og Odense at modtage den nye roskildebispens bispeed begrundet i ønsket om at spare denne for anstrengelser og udgifter forbundet med rejse, jf. *Acta Pontificum Danica* II, udg. af Alfr. Krarup & Johs. Lindbæk, København 1907, nrr. 1245 & 1256. Jens Andersen Lodehat har derfor næppe personligt opsøgt paven. Se tillige J.O. Arhning: *Roskilde Domkapitels Historie II 1416-(1536)*, s. 18ff. og 24.

8. *Københavns Diplomatarium* I, nr. 108, s. 146-147 (med forkert dato, se Rep. nr. 5748).

9. *Københavns Diplomatarium* I, nr. 109, s. 147.

10. O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* I, København 1877, s. 39.

11. Erslev: *Erik af Pommern*, s. 121.

lands landsting 1417 byen udleveret til sig.”¹² Aksel E. Christensen erklærede slet og ret kongens erhvervelse for “et overgreb”.¹³ Den eneste dissens synes at være afgivet af retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen, der betegnede forliget af 8. november 1416 som ikke “unfair overfor Kirken” og karakteriserede måden, på hvilken erhvervelsen var sket, som “retlig uangribelig”.¹⁴

Men hvorfor mente både Kirken og Kronen at have klar ret til at besidde København? Var kongens erhvervelse virkelig et overgreb? Eller var det en afklaring af et mellemværende mellem kronen og roskildekirken? For at svare på disse spørgsmål må vi se på forhistorien til modsætningen i 1416-17.

København på Valdemarstiden

Omstændighederne omkring Absalons erhvervelse af det senere København er i store træk kendt. Absalon lod i 1167 opføre en borg på øen Strandholmen lige ud for bebyggelsen, og det må næsten med sikkerhed forudsætte, at kongen også havde overladt ham handelspladsen. Hvornår denne overdragelse fandt sted, omtales ganske vist ikke i kildeerne, men må være sket efter Valdemar den Stores endelige sejr over Svend Grathe i 1157, hvorved han vandt eneherredømmet i Danmark. Bebyggelsen synes på dette tidspunkt at være ladeplads for Roskilde, hvis indsejling havde været spærret siden 1000-tallet, og besiddelsen var dermed af indlysende interesse for byens biskop. Størrelsen af handelspladsen var endnu blot en brøkdel af Roskildes størrelse, men den var formentlig ligesom denne befæstet med en grav og en vold, hvilket understreger dens betydning. Kongen havde imidlertid ikke blot overdraget Absalon selve handelspladsen og de små øer tæt på kysten, men også gods i Sokkelund og Lyngø herreder. Dette gods må have været ganske omfattende, selvom det er svært at skelne mellem Valdemars oprindelige overdragelse og Absalons senere forøgelse af godsmassen. Det er nærliggende at forestille sig, at dette yderligere gods har skullet tjene til at finansiere opførelsen og driften af den borg, som Absalon opførte i 1167.¹⁵ Er denne tanke rigtig, er opførelsen ikke blot sket med

12. Erik Arup: *Danmarks Historie* II, København 1932, s. 195. Med “en kendelse af Sjællands landsting” må Arup have tænkt på nævnets afgørelse.

13. Aksel E. Christensen: “Middelalderbyen”, *København fra Boplads til Storby* I, red. af Harald Jørgensen, København 1948, s. 45.

14. Poul Johs. Jørgensen: “Erik af Pommerns Erhvervelse af København 1417 set i Belysning af Datidens Retsregler”, s. 305.

15. Det er det gængse synspunkt i forskningen, at Absalon var borgens bygherre, men opfattelsen bygger alene på Saxos oplysninger. Han var formentlig i gang med ar-

Valdemars billigelse, men efter hans direkte ønske. Det antages da også almindeligvis, at Københavns borg var én af de rigsborge, hvormed Valdemarerne sikrede de danske kyster. Disse borge var kun undtagelsesvis besiddet af andre end kongen selv: Kalundborg, der var opført af Esbern Snare og forblev i hans og derefter hans datters besiddelse til 1262. Ingeborg af Kalundborg var imidlertid mistænkt for at støtte Abelslægten i opgøret om kongemagten i Danmark. Erik Klipping satte sig derfor i besiddelse af borgen, og Ingeborg måtte tage ophold hos hertug Erik Abelsen af Sønderjylland, hvor hun døde i 1267 uden at have fået sin borg tilbage. Knud Pritzlavsen, Valdemar den Stores søstersøn, anlagde sandsynligvis Nyborg, men må have mistet den, da han faldt i unåde.¹⁶

Det synes indlysende, at overdragelsen af disse rigsborge til et medlem af kongeslægten og til kongens to fostbrødre ikke var rene gunstbevisninger: Der fulgte betingelser med. Den vigtigste betingelse var troskab overfor den regerende konge, uanset om han skulle bruge borgen mod inden- eller udenlandske fjender. I den forstand ligner det mere forleninger end gaver. I det perspektiv bliver det mere forståeligt, at kongemagten kunne tage borgene tilbage, når betingelserne ikke blev overholdt. Det skete for Knud Pritzlavsen og for Ingeborg af Kalundborg; til sidst skete det også for Roskilde bispestol.

Både Absalon og hans efterfølgere på Roskilde bispestol havde ellers gjort hvad de kunne for at sikre besiddelsen bedst muligt gennem

bejdet på *Gesta Danorum* o. 1190 og kan være begyndt tidligere, men næppe meget, se *Saxo Grammaticus: Gesta Danorum, Danmarkshistorien* 1, udg. af Karsten Friis-Jensen og overs. af Peter Zeeberg, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gads Forlag 2005, s. 31ff. Det betyder, at den pavelige stadfæstelse af Roskilde bispestols besiddelse af København fra 1186 (se nedenfor) formentlig er den ældste kilde til Absalons erhvervelse. I bullen tales om kongens overdragelse af borgen Havn (*castrum de Hafn*) til Absalon, hvilket er uforeneligt med opfattelsen af bispren som bygherre. Det anses dog i forskningen for at være blot at være en stærkt forenklet karakteristik af situationen i 1186 og dens forhistorie. Spørgsmålet kan ikke afgøres arkæologisk, da der intet er til hinder for, den Absalon tilskrevne ringmur er ældre end det normalt antagne opførelsestidspunkt, se Hans Stiesdal: "Absalons Borg", *Christiansborg Slot* 1, red. af Kristian Hvidt, Svend Ellehøj & Otto Norn, København 1975, s. 1-47 særlig s. 35ff. Da spørgsmålet er af mindre betydning i denne sammenhæng, følges her det gængse synspunkt.

16. Bi Skaarup: "Absalon og byen Havn", *Absalon – fædrelandets fader*, red. af Frank Birkebæk; Tom Christensen & Inge Skovgaard-Petersen, Roskilde 1996, s. 165-175; Johannes Hertz: "Absalons borg ved Havn", smst. s. 176-194; Karl-Erik Frandsen: "Hvad fik Absalon af kong Valdemar?", smst. s. 195-208; Vilh. la Cour: *Danske borg-anlæg til midten af det trettende århundrede* 1, København 1972, s. 175-285, om Kalundborg og København særlig s. 271-285.

en række pavelige stadfæstelser, nemlig fra Urban III (1186), Clemens III (1187-91), Cølestin III (to stadfæstelser, begge fra 1193), og Innocens III (1198), samt ved den pavelige legat, kardinal Cinthius (i 1192).¹⁷

De mange stadfæstelser har i moderne tid vakt nogen undren og ført til overvejelser om eventuelle mangler ved Roskilde bispestols adkomst til København: Var besiddelsen blevet anfægtet, eller forekom det biskopperne muligt, at den kunne blive anfægtet, og var dette årsagen til, at biskopperne ville have udgifterne og besværet med at lade skiftende paver stadfæste den? I så fald har dette røre om København ikke sat sig andre spor end netop de pavelige stadfæstelser, for ingen kilder beretter om andet end et glimrende samarbejde mellem kongemagten og indehaverne af Roskilde bispestol, først Absalon til 1191, og derefter Peder Sunesen, Absalons nevø, til 1214. Det er dog heller ikke nødvendigt at forklare de gentagne pavelige stadfæstelser med specifikke anfægtelser af besiddelsen. Som anført af Herluf Nielsen er de nemlig ikke enestående: Rügen blev af Alexander III (1169) lagt ind under roskildebiskopperne i åndelige sager; en afgørelse der blev bekræftet af samme pave i et stort privilegium (1180), som stadfæstede alle Roskildeskirkens besiddelser. Dette privilegium blev stadfæstet af Lucius III, Urban III, og Cølestin III. Ærkebiskopperne af Lund fik i 1157 overdraget primatet over den svenske kirke af Hadrian IV, og denne forrang blev stadfæstet af Lucius III, Urban III, Clemens III, Cølestin III, og Innocens III. Den sidstnævnte stadfæstede det endda to gange: først for Absalon i 1198 og dernæst for Anders Sunesen i 1201. Også fra klosterarkiverne kendes eksempler på gentagne stadfæstelser af de store pavelige privilegier.¹⁸

Hvad der ved første øjekast ligner Roskilde bispestols modtræk mod kongemagtens forsøg på at anfægte kirkens besiddelse af København, viser sig at være et led i en mere udbredt praksis med at opnå papestolens anerkendelse af de fordele, som en given gejstlig institution havde opnået. Der behøver således ikke at være en konkret anledning til bi-

17. Urban III: Dipl. Dan. 1.III.137 ([1186] 21. okt.); Clemens III's stadfæstelse er kun kendt fra kardinallegaten Cinthius' stadfæstelse Dipl. Dan. 1.III.174 (1192. Sensommer); Cølestin III's to stadfæstelser er trykt henholdsvis Dipl. Dan. 1.III.190 (1193. 12. feb.) og Dipl. Dan. 1.III.194 (1193. 25. mar.); Innocens III's stadfæstelse Dipl. Dan. 1.III.236 (1198. 13. nov.) Stadfæstelserne er med vanlig kyndighed analyseret i Herluf Nielsen: "The Papal Confirmations for Archbishop Absalon especially Concerning the Castle of Havn (Copenhagen)", *Archbishop Absalon and his World*, red. af Karsten Friis-Jensen & Inge Skovgaard-Petersen, Roskilde 2000, s. 103-111.

18. Herluf Nielsen, anf. arb. med kildehenvisninger.

spestolens erhvervelse af hver enkelt paves stadfæstelse af besiddelsen af København. Tilmed ser det ud til, at stadfæstelserne generelt var et forsøg på at binde pavestolen til en bestemt afgørelse i institutionernes favør. Det må således gælde for både Roskilde bispestols overhøjhed over Rügen, og det lundensiske ærkesædes primat over den svenske kirke, for det gælder for begge forholds vedkommende, at kun pavestolen kunne ændre på dem.

For Københavns vedkommende er sagen dog lidt anderledes. Det er ikke sandsynligt, at pavestolen egenmægtigt skulle ændre ved besiddelsen heraf. Realistisk set var der kun to institutioner, som kunne tænkes at anfægte Roskilde bispestols besiddelse, og de var begge danske: kongemagten og ærkesædet. Kongemagten kunne tænkes at ville fortryde en lidt for generøs gave af stor strategisk betydning, mens ærkesædet kunne tænkes at påberåbe sig Absalons besiddelse og administration af København i hele sin levetid til at argumentere for et tilhørsforhold til Lund. Den sidste mulighed ville være et udtryk for netop Absalons vilje til at fastholde byen og borgen på Roskildes hænder for alle stadfæstelserne stammer fra hans levetid; det forudsætter dog en dyb mistillid fra Absalons side til sine efterfølgere som ærkebiskop og er måske mindre sandsynlig.

Det er derfor alligevel mest sandsynligt, at Absalon ønskede at sikre Roskilde bispestols besiddelse af København mod kongemagtens indsigelser. At dette følte sig nødvendigt, er et vidnesbyrd om byens og borgens betydning allerede inden udgangen af det 12. århundrede. Det antyder også, at kongemagten kunne have stærke argumenter i en eventuel sag, hvilket alt andet lige styrker teorien om besiddelsen af København som en art forlening.

Der er ingen tvivl om, at forleninger af fast ejendom og muligvis også den kongelige ret i specifikke områder fandt sted i det 12. århundrede, blot er vi meget dårligt underrettede om deres natur. De synes at have været forbundet med rigets forsvar, ikke mindst mod venderne, men de forekom også som gunstbevisninger til medlemmer af kongeslægten. Vi kan ikke afgøre slægtsforholdene for alle kendte modtagere af sådanne forleninger; de behøver ikke at have tilhørt kongeslægten, selvom flere gjorde. Absalons besiddelse af København og Esbern Snares besiddelse af Kalundborg behøver derfor ikke at have været enestående, men sjældne har de været og tegn på en ganske særlig tillid og velvilje fra Valdemar den Stores side.¹⁹ Denne velvilje

19. M. Mackeprang: "De danske fyrstelen i middelalderen. Deres udvikling og statsretlige stilling. Et forsøg.", *Historisk Tidsskrift* 6. rk. VI., København 1895-1897, s. 139-

strakte sig ikke nødvendigvis til at tillade Absalon at disponere over den udover sin egen levetid, endsige da at berøve kongemagten brugen af den. Det er derfor næppe noget tilfælde, at den første stadfæstelse finder sted nogle år efter Valdemar den Stores død i 1182. Absalons overdragelse af retten til København til Roskilde bispestol – der foreløbig var rent teoretisk, eftersom den først skulle træde i kraft efter hans død – er næppe sket meget før Urban III's stadfæstelse i 1186, så han har ventet, til Valdemar var død, og tronskiftet på plads. Da hans egen position som Knud VI's rådgiver og støtte var sikker, kunne også sagen med København bringes i orden. Der er ingen grund til at tvivle på, at Knud VI vidste besked om stadfæstelserne, og dermed også hele arrangementet; et forsøg på hemmeligholdelse ville formentlig være ganske omsonst og kunne bringe både giver og modtager i miskredit. Arrangementet er næsten med vished sket med kongemagtens billigelse, men der er ingen grund til at tro, at den dermed fraskrev sig brugen af en fæstning, der må betegnes som en rigsborg og et led i rigets forsvar. Det er da også svært at se, at ordningen skulle kunne have givet problemer under Absalon og hans efterfølger som biskop i Roskilde, Peder Sunesen, for de var selv en del af grundlaget for Knuds kongemagt: Absalon som den stærke mand bag tronen og Peder Sunesen som kongelig kansler fra 1202.²⁰ Begivenhederne skulle imidlertid vise, at harmonien mellem kongemagten og efterfølgerne på Roskilde bispestol og ærkebispesetolen i Lund ikke varede ved. Det fik stor betydning for Københavns stilling.

Erik Plovpenning

Erik Plovpenning kom fra 1245 i strid med sin kansler, Niels Stigsen, biskop af Roskilde. Hvad der var stridens årsag, lader sig i dag ikke afgøre. Kongens begrundelse var biskoppens angivelige deltagelse i en sammensværgelse mod ham, altså forræderi. I disse år var kongen i åben strid med sin broder, hertug Abel af Sønderjylland, og striden med roskildebiskoppen kan have haft forbindelse hermed. Striden blev under alle omstændigheder alvorlig, og biskoppen døde i eksil i Clairvaux i 1249. Muligvis allerede tidligt i konflikten, men i hvert fald inden 1247, inddrog kongen nogle af biskoppens besiddelser og herunder også byen og borgen København.²¹

204 særlig s. 145-155; Niels Skyum-Nielsen: *Kvinde og Slave*, København 1971, s. 207-209.

20. Kai Hørby: "Sunesen, Peder", *Dansk Biografisk Leksikon* 3. udg. bd. 14, s. 213.

21. Se Niels Skyum-Nielsens analyse af begivenhedsforløbet i *Kirkekampen i Danmark*

Kongen besad imidlertid endnu borgen, da han i 1250 blev dræbt i Slesvig under et besøg hos sin broder, med hvem han nylig havde sluttet fred. Siden har mistanken hængt over Abel, men han fralagde sig ansvaret og var i stand til at føre formelt bevis for sin påstand med tredobbelt tylvtered. I sin toårige regeringstid nåede han at give København tilbage til den nye biskop, Jakob Erlandsen, senere ærkebiskop af Lund, om end vi ikke kan sige præcist hvornår. Jakob Erlandsen må have fået København i besiddelse inden december 1251.²² Det beslaglagte gods, heriblandt København var ikke kommet uskadt tilbage, bl.a. havde hertug Abels lybske forbundsfæller indtaget og ødelagt borgen, og hertugen, kongens modstander, synes ved den lejlighed at have opholdt sig i København.²³ Byen havde med andre ord ligget i krigszonen i de stridigheder mellem Erik Plovpenning og Abel, som i dag er svære at udrede præcist. Det kan gerne være, at Lübeckernes indtagelse og afbrænding af byen og borgen skyldtes ønsket om at skaffe sig af med en konkurrent, men kongens interesse for København må fortrinsvis have været militær. Københavns borg var et støttepunkt for roskildebiskoppen og som sådant kunne kongen ikke lade det være i modstanderens besiddelse.²⁴ Dette synspunkt blev i det mindste delvist accepteret ved kurien. Under striden havde Erik opnået en vigtig indrømmelse fra pa-

1241-1290. *Jakob Erlandsen, samtid og eftertid*, København 1963, s. 30-57; kongens besiddelse af København i 1247 fremgår af den pavelige befaling af 1247. 19. december til biskoppen af Slesvig og lederne af Franciskanerne og Dominikanerne i Norden om at formå kongen til at tilbagelevere Københavns borg m.m. til biskoppen, Dipl. Dan. 1.VII.266; jf. også 1250. 9. og 18. maj, Dipl. Dan. 2.I.6 & 8.

22. Jakob Erlandsen udvirkede 1251. 7. marts en pavelig bandlysning af Lübeck for at have plyndret og ødelagt kirker og kirkegods i København under krigen med Erik Plovpenning, Dipl. Dan. 2.I.34, som lettest lader sig forklare ved, at han på dette tidspunkt havde fået det beslaglagte gods tilbage og nu søgte erstatning. Terminus post quem er enten 1250. 1. september, hvor Abel opholdt sig i Viborg, vel i forbindelse med sit valg til konge, eller 1250. 1. november, da han ifølge Lundeårbogen blev kronet, *Danmarks middelalderlige annaler*, udg. af Erik Kroman, København 1980, s. 64.
23. Hertug Abel udstedte 1249. 28. april et beskyttelsesbrev for Esrom kloster i København, Dipl. Dan. 1.VII.302. Af de danske årbøger daterer kun Rydårbogen og de af den afhængige årbøger Lübeckernes erobring af København til 1248, resten daterer begivenheden til 1249. Da Rydårbogen også fejlagtigt anfører biskop Niels Stigsens død under 1248 i stedet for 1249, og hertug Abel som nævnt opholdt sig i København i 1249, er det naturligst at regne det sidstnævnte årstal for det rigtige, *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 172.
24. Vedrørende det handelspolitiske motiv for Lübecks erobring af København, se Aksel E. Christensen: "Middelalderbyen", s. 16 og s. 19; her henlægges erobringen til 1248.

ven: Ganske vist skulle kongen udlevere borgen til biskoppen, men den skulle bevogtes af folk, som ikke var Eriks modstandere.²⁵ Dette var en anerkendelse af borgens betydning for kongemagten.

Christoffer I og Erik Klipping

Abels tid som konge blev kort, og efterfølgeren, hans broder Christoffer I, grundlagde den gren af dynastiet, som endnu Erik af Pommern tilhørte. Christofferlinjen måtte kæmpe hårdt for at beholde kongemagten, og i den følgende tid var Abels efterkommere de hårdeste modstandere.²⁶ Om Abelslægten havde en betydelig opbakning i Danmark, eller Christofferlinjens sag havde en lav tilslutning lader sig ikke afgøre, men Christoffer og hans efterkommere kunne langt fra føle sig sikre på støtte fra rigets adel og kirke. Efter et militært nederlag til Abelslægten støtter ved Skelskør i 1253 søgte Christoffer I tilflugt i København, men roskildebispens nægtede at åbne byens porte for kongen. Kongen betragtede dette som en åbenlyst fjendtlig handling og havde en klar forventning om, at også kurien ville se sagen således, for det indgår som en af kongens klager over biskoppen i den store ærkebisperstrid med Jakob Erlandsen. I denne strid støttede roskildebiskoppen Jakob Erlandsen og lagde interdikt over Roskilde stift efter ærkebiskoppens fængsling i januar 1259. Kongen var dog i stand til at kontrollere Sjælland og herunder også København. Biskoppen måtte søge tilflugt på Rügen, der som bekendt hørte under Roskilde stift. Allerede i april 1259 erobrede en hær, anført af Jarimar, fyrsten af Rügen, og hertug Erik Abelsen af Sønderjylland, København. Byen og borgen blev ødelagt. Dette havde næppe været biskoppens hensigt, og han måtte som sin forgænger søge erstatning hos erobrerne. Tilmed kom København hurtigt igen i kongens besiddelse for først i 1274 at vende tilbage til bispestolen, ganske vist nu i genopbygget skikkelse.²⁷

Erik Menved

Kongemagten måtte afgjort regnes som en trussel for Roskilde bispestols fortsatte besiddelse af København, og det må være kongen, der tænkes på, når der i den af biskoppen udstedte stadsret af 1294. 29. januar fastsættes strenge straffe for den, "der måtte have arbejdet for

25. 1247. 19. december, Dipl. Dan. 1.VII.266.

26. Den første del af striden er mest indgående skildret i Kai Hørby: *Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319*, København 1977; se også Niels Skyum-Nielsen, *Fruer og Vildmænd 1*, København 1994.

27. Aksel E. Christensen: "Middelalderbyen", s. 22.

at en anden får herredømmet over København end roskildebiskoppen, som er den sande herre i åndelige og verdslige forhold, eller måtte have anerkendt, at en anden har herredømmet i den." Der tages ganske vist forbehold for "den ærbødighed, man i alle ting skylder hr. kongen af Danmark, og særligt de forpligtelser man har, når han tager til København."²⁸ Men selve sammenkædningen af kongens mulige besøg og herredømmet over byen er sigende.

Vigtig er dog også biskoppens anerkendelse af eksistensen af sådanne forpligtelser. Endnu engang var roskildebiskoppen nemlig sluttet op om en af kongens fjender, og igen var der tale om ærkebiskoppen i Lund. Striden mellem Jens Grand og Erik Menved tog sin begyndelse i 1294. Denne gang lykkedes det dog roskildebiskoppen at bevare besiddelsen af København, men ikke uden stridigheder med borgerne, som fik støtte fra kongen. Det hjalp dem dog ikke, og forliget fra 30. januar 1296 viser, at biskoppen havde kuet sine modstandere i byen. Herefter var besiddelsen af København åbenbart forholdsvis sikker for Roskilde bispestol. Til gengæld synes byen at have stået åben for kongen. Erik Menved opholdt sig ved mindst otte lejligheder her mellem 1293 og 1312, og vigtige forhandlinger mellem kongen og hans modstandere fandt sted her.

Christoffer II og holstenerne

Efterfølgeren, broderen Christoffer II, opholdt sig tilsyneladende kun en enkelt gang i København, i forbindelse med sin tilbagekomst fra eksilet i Nordtyskland.²⁹ Begivenhedsforløbet er ikke klart, heller ikke besiddelsesforholdene vedrørende København. Yngre sjællandske Krønike beretter om et tilbud fra Ingvar Hjort, høvedsmand på borgen i København, om overgivelse af denne til Christoffer II som en forsonende gestus i det fjendskab, der åbenbart var imellem dem. Grev

28. *Item quicumque conuictus fuerit ut est premissum / quod operam dederit / ut alius habeat dominium ciuitatis Hafnensis / quam episcopus Roskildensis / qui uerus est dominus in utroque iure / seu qui alium recognouerit habere dominium in eadem / bona sua omnia fisco episcopi asscribentur / et a ciuitate turpiter eiciatur / salua in omnibus reuerencia / que debetur domino regi Dacie / ad quam ei exhibendam ubique / et specialiter cum ad ciuitatem Hafnensem declinauerit sunt astricti.* 1294. 29. januar, Dipl. Dan. 2.IV.121 s. 90ff. §29; Aksel E. Christensen, "Middelalderbyen", s. 25.

29. Om de dramatiske begivenheder under Christoffer II's tid henvises til Skyum-Nielsen: *Fruer og Vildmænd* 1; Kai Hørby: *Velstands krise og tusind baghold 1250-1400*, Gylvendal og *Politikens Danmarkshistorie* 5, red. af Olaf Olsen, 1989; og Jan Kanstrup: "Valdemar III's regering og Christoffer II's tilbagekomst", *Historisk Tidsskrift* 12. rk. VI., København 1972-73, s. 1-20.

Johann III af Holsten, Christoffers halvbroder og forbundsfælle, kom ham imidlertid i forkøbet og tog borgen i besiddelse. Da Christoffer så den holstenske fane veje over borgen, skal han være blevet meget vred på greven, skiltes fra denne i Jylland og taget ophold i Skanderborg.³⁰

Flere af krønikens oplysninger lader sig kontrollere. Ingvar Hjort fik senest 8. september 1328 København og dens borg i forlening af sin broder biskoppen.³¹ I efteråret det følgende år optrådte han blandt grev Johanns medlovere i aftalerne med arvingerne efter marsk Ludvig Albertsen (Everstein), som havde haft store dele af det danske rige i pant.³² Disse medlovere omfattede såvel grevens forbundsfæller, som mænd, der stod i et mere tjenesteagtigt forhold til ham. Hvorledes forholdet mellem Ingvar Hjort og grev Johann var, kan ikke afgøres med sikkerhed, men sandsynligheden taler for, at greven var hans herre. Christoffer II tog senest i november 1330 ophold på Skanderborg.³³ En to år forsinket reaktion tyder ikke på nogen voldsom indignation, men opholdet kan selvfølgelig være begyndt tidligere. Kongen udstedte 21. september 1329 i København et løfte til de estiske vasaller om aldrig at ville afhænde Estland fra den danske krone. Han havde derfor været i København, og krønikens oplysning om bruddet mellem greven og kongen er derfor enten forkert, eller udelader så meget, at skildringen er misvisende.³⁴

Derimod lader hverken fjendskabet mellem kongen og Ingvar Hjort, dennes tilbud til kongen, eller grev Johanns brug af list ved overtagelsen af København sig kontrollere. Det er helt uklart på hvilket grundlag, Ingvar Hjort i givet fald tilbød kongen København, og hvorledes roskildebiskoppen i så fald stillede sig til sagen. Det er heller ikke klart, hvorfor greven skulle have behøvet at bruge list til at sætte sig i besiddelse af borgen i København, når han i øvrigt var i stand til at afpresse sin halvbroder kongen alle dennes aktiver samt eventuelle fremtidige erhvervelser.³⁵

Hvorledes sagen egentlig er foregået lader sig ikke længere opklare, om end en aftale mellem Christoffer II, Ingvar Hjort og Johann virker sandsynligst. Foreløbig var det dog formentlig Ingvar Hjort, som var

30. Yngre sjællandske Krønike under det fejlagtige år 1328 i stedet for det rigtige 1329, *Danmarks middelalderlige annaler*, s. 122.

31. 1328. 8. september, Dipl. Dan. 2.X.52 & 53.

32. 1329. 28. september, Dipl. Dan. 2.X.156; 1329. 30. oktober, Dipl. Dan. 2.X.166.

33. 1330. 27. november, Dipl. Dan. 2.X.256.

34. 1329. 21. september, Dipl. Dan. 2.X.152.

35. Kanstrup, "Valdemar III's regering og Christoffer II's tilbagekomst", s. 14-17.

Københavns høvedsmand.³⁶ Han afløstes af holstenske adelsmænd med meget upræcist daterede embedsperioder. Eggert Brockdorf (muligvis blot repræsenteret ved sin foged Johann Hasendorp) var rimeligvis den første.³⁷ Ridderen Henrik Wend omtaler i 1339 sin embedsperiode som foged for by og borg i København, men nævner ikke navnet på høvedsmanden – det kan have været Eggert Brockdorf.³⁸ Den 8. juli 1340 nævnes to høvedsmænd i København, Markvard v. Stove d.æ. og Otto Galenbek.³⁹ De var endnu i funktion året efter, 16. juli 1341.⁴⁰ Den enkleste forklaring er, at Eggert Brockdorf afløste Ingvar Hjort i 1333 eller 1334 og selv afløstes af Markvard v. Stove og Otto Galenbek i 1340.

Som ovenfor nævnt er retsgrundlaget for de holstenske høvedsmænd ganske uvist. Både Eggert Brockdorf og Markvard v. Stove tilhørte inderkredsen om grev Johann, der havde Sjælland i pant. Det må regnes for sikkert, at det var med hans samtykke, at hans rådgivere havde København. Formelt lå forleningsretten hos roskildebiskoppen, som imidlertid ikke ses at have spillet nogen rolle i denne sammenhæng. Tværtimod indtog biskop og kapitel en bemærkelsesværdig tavshed om denne sag. Der var ingen protester til paven, ingen forsøg på med tredje parts hjælp at skaffe sig kontrol med byen og borgen. Der kom heller ikke senere noget forsøg på at få erstatning for bispestolens tabte indtægter i holstenertiden. Roskildekirkens holdning afsløres alene af den vidimering af Ingvar Hjorts erklæringer fra 1328, den lod foretage i 1337.⁴¹ I disse erklæringer havde han forpligtet sig selv og sine arvinger til på forlangende at levere København tilbage til biskoppen, eller til domkapitlet hvis denne var død. Vidimeringen må ses som en forberedelse til at få København tilbage af rettens vej. Forsøget blev imidlertid ikke gjort, og vidissen henlå i arkivet. Måske var retsgrund-

36. Ingvar Hjort døde i flg. Sorø Gavebog o. 1334, men efter 1334. 1. maj, Dipl. Dan. 2.XI.124 & 243.

37. Dette fremgår af et udateret brev, som i *Lübeckisches Urkundenbuch* Abt. 1 Bd. 2, Lübeck 1858, s. 517 nr. 571 henføres til o. 1333, med henvisning til andre breve fra disse år med omtale af de to mænd. I Dipl. Dan. 2.XI.101 henføres brevet til [1333-1340], hvor terminus ante quem er Markvard v. Stoves og Otto Galenbeks optræden som høvedsmænd. Terminus post quem synes overtaget fra *Lübeckisches Urkundenbuch*, om end udgiveren, C. A. Christensen, foreslår, at Eggert Brockdorf efter overenskomsten om Skåne 1332. 4. november, Dipl. Dan. 2.X.403, fik København i forlening som erstatning for forleningen med Helsingborg. Forslaget har meget for sig, men forleningen med København behøver ikke at være sket før Ingvar Hjorts død.

38. 1339. 16. maj, Dipl. Dan. 2.XII.159.

39. 1340. 8. juli, Dipl. Dan. 3.I.56.

40. 1341. 16. juli, Dipl. Dan. 3.I.187.

41. 1337. 10. januar, Dipl. Dan. 2.XII.1.

laget for dårligt, måske var chancerne for små og risikoen for represalier for stor. Vidissen gør det klart, at det efter kirkens opfattelse var den manglende overdragelse af København efter Ingvar Hjort, som var retsstridig. Det tyder ikke på, at bispestolen havde haft nogen andel i de holstenske adelsmænds adkomst til København. Om grev Johann havde fået herredømmet over København som følge af en aftale med Ingvar Hjort (og evt. Christoffer II), eller om han blot handlede ud fra en militær magtposition kan ikke afgøres. Roskildebiskoppen måtte under alle omstændigheder finde sig i tingenes tilstand.

Valdemar Atterdag og Magnus Eriksson

De store holstenske panthavere og deres lokale støtter kunne utvivlsomt klare sig uden en konge, men kirken, den brede befolkning og de udlændinge, der handlede på Danmark må have hilst indsættelsen af Valdemar Atterdag velkommen. Dette sikrede ham en betydelig opbakning under indløsningen af det pantsatte rige. Den nationalisme, man finder i Danmark i 13. og 14. århundrede, og som er den ekstreme form af en national bevidsthed, der må have været udbredt, må også have hjulpet til. Den danske kirke var nok en del af den hellige, almindelige kirke, og dermed både principielt og i praksis international, men den var også en af bærerne af den nationale bevidsthed, måske den vigtigste. Også herved passede den ind i det internationale mønster.⁴²

Valdemar havde ved sin regeringstids begyndelse rådighed over en fjerdedel af Nørrejylland, som var medgiften for hans hustru Helvig, søster til hertug Valdemar af Sønderjylland. Hurtigt kom Sjælland dog i fokus for bestræbelserne for at indløse panterne. Han opnåede her støtte fra roskildebispen, som både lod ham få rådighed over København, og gik med til en beskatning af Kirken for at skaffe midler til indløsningen af Sjælland. Således ydede hver kirke i stiftet en alterkalk af sølv, og domkirken gav en guldalterkalk. Kongen havde i dette tilfælde kirkeretten på sin side, idet den store strid mellem Bonifacius VIII og Filip den Smukke af Frankrig og Edward I af England var endt med en sejr for kongemagten. Forbuddet mod at Kirken lod sig

42. Jeg har tidligere behandlet dette emne i Anders Leegaard Knudsen: "Interessen for den danske fortid omkring 1300. En middelalderlig dansk nationalisme", *Historisk Tidsskrift* 100, København 2000, s. 1-34. Litteraturen om emnet er næsten uoverskuelig; et vægtigt bidrag til spørgsmålet om Kirkens rolle som bærer af national identitet er Hugh M. Thomas: *The English & the Normans. Ethnic Hostility, Assimilation and Identity 1066-c. 1220*, Oxford University Press 2003. Thomas foretrækker udtrykket "ethnic identity" for "national identity", hvilket for spørgsmålet om Kirkens rolle er ligegyldigt

beskatte af kongemagten uden pavens udtrykkelige godkendelse, som blev fremsat i *Clericis laicos* fra 1296, blev nemlig hurtigt gennemhullet af undtagelser, selvom det bevarede sin principielle gyldighed og blev optaget i kirkeretten. I praksis kunne Kirken ikke undslå sig for at hjælpe med ekstraskatter, når riget var i en nødsituation, og det var kongerne, som definerede, hvornår der var tale om en nødsituation.⁴³ Valdemars forsøg på at indløse riget kunne dårligt beskrives som andet end en nødsituation, og den danske kirke synes at have støttet ham loyalt. Kirken var faktisk så imødekommende, at kirkeretten ikke kan være den eneste forklaring. Kirken må have ønsket, at Valdemar fik held med sin indløsning.

Foreløbig gik det dog langsomt med at få rådighed over København. Valdemar Atterdags tilstedeværelse i byen er først dokumenteret 27. august 1342, hvor han hér udstedte et brev, der gav købmænd og fiskere fra den nederlandske hansestad Kampen frit lejde til at komme til hans lande for handel og fiskefangst.⁴⁴ Allerede 15. august samme år havde han dog stadfæstet Kampens privilegier i Danmark og tildelte tillige byen ret til at udøve samme retspleje i København, Dragør og på Revshaleøen, som den tidligere havde haft i Skåne.⁴⁵ Dette brev var imidlertid udstedt udenfor Kalundborg, som han var ved at belejre. På dette tidspunkt må kongen have haft den fulde kontrol med Københavns by og borg.

Forud var gået flere forsøg på at opnå denne kontrol. Roskildebispens, byens formelle herre, havde vist sig yderst fremkommelig: I januar 1341 overlod han kongen byen og borgen København indtil 6. december 1342. Der var knyttet en række betingelser til overladelsen, nemlig forskellige garantier for borgerne og gejstligheden, ligesom by og borg ved periodens udløb skulle leveres tilbage til biskoppen uden ophævelser.⁴⁶ Denne aftale blev imidlertid allerede i juni erstattet af en anden; denne gang uden udløbsdato.⁴⁷ Det fremgår tillige af aftalen, at kongen i mellemtiden har pantsat byen og borgen København, Amager, samt roskildebispens gods, tiende "og andet" på Møn og Rügen

43. Jeg har tidligere kortfattet behandlet dette emne i Anders Leegaard Knudsen, "Kongeriget Danmark i 1332 – et fallitbo", *Historisk Tidsskrift* 108, København 2008, s. 321-340, særlig s. 336.

44. Dipl. Dan. 3.I.251.

45. Dipl. Dan. 3.I.249.

46. Dipl. Dan. 3.I.137.

47. Dipl. Dan. 3.I.175. Aftalen, der ikke er overleveret i original, savner datering, men lader sig på grundlag af andet materiale datere til omkring 6. juni 1341, se udgivernes redegørelse herfor anf. st.

til Markvard Stove og andre for 7.000 mark lødigt sølv. Hele dette pant var af biskoppen stillet til kongens rådighed til indløsning af hans land, og kongens disposition rækker noget udover den oprindelige aftale fra januar; det har næppe været dette, biskoppen havde i tankerne. Udløbsdatoen på januaraftalen måtte forekomme temmelig urealistisk, og det måtte i sig selv kræve en justering af aftalen, men nu var der også pantsættelsen af de mønske og rügenske besiddelser og indtægter at tage højde for. Valdemar stillede borgen Søborg og fem herreder i Nordsjælland – Holbo, Strø, Lynge, Jørlunde og Skippinge samt Halsnæs og alle købstæder i de nævnte herreder – som sikkerhed for roskildebispens besiddelser. Alt dette skulle biskoppen råde over med al kongelig ret, indtil kongen indløste pantet hos de holstenske panthavere og gav ham det tilbage. Ordningen kan bedst karakteriseres som et mageskifte. Det lyder som en god ordning, men kongen rådede endnu ikke over borgen Søborg, der stadig var under belejring. Borgen var allerede beskadiget og det forudses i brevet, at skaderne ville blive endnu større, inden kongen fik den i sin magt. Kongens reelle magtstilling i de fem herreder er ikke kendt, men kan have været bedre end for borgens vedkommende. Set på den baggrund forekommer sikkerhedsstillelsen mindre betryggende, men kongen var nu heller ikke kommet i fuld og indiskutabel besiddelse af København i januar, for holstenerne sad endnu fast i enten hele byen og borgen, eller i det mindste i et militært støttepunkt (se nedenfor).⁴⁸

Det må anses for udelukket, at Markvard Stove havde lånt kongen 7.000 mark lødigt sølv; der må i stedet være tale om en aftale, som skulle sikre kongens stilling i forhold til holsteneren. Denne havde formentlig Vordingborg og København i kraft af en viderepantsættelse fra grev Johann III. Lübeckaftalerne fra 1340, som var forudsætningen for Valdemars indsættelse som konge, havde ganske vist givet kongen ret til at indløse de pantsatte borge, men disse var af greverne i vidt omfang viderepantsat til andre. Indløsningsretten kunne let vise sig illusorisk, hvis en indløsning kom på tværs af slotshøvedsmændenes egne dagsordner. Vi kender desværre ikke de nærmere betingelser for en eneste af disse viderepantsættelser, men sammenligning med senere

48. Sven Tägil antager, at roskildebispens ikke blot formelt, men også reelt var Københavns herre, men både Kai Hørby og Mikael Venge har med rette betonet, at dette ikke var tilfældet, og at de to aftaler drejede sig om gods, som ikke var i kontrahenternes besiddelse, Sven Tägil: *Valdemar Atterdag och Europa* (Bibliotheca Historica Lundensis IX), Lund 1962, s. 56-62; Kai Hørby: "Tiden fra 1340 til 1523", *Danmarks historie* 2, red. af Aksel E. Christensen m.fl., Gyldendal 1980 s. 29; Mikael Venge: *Dansk skattehistorie* II, København 2004, s. 26.

forhold lader formode, at der kunne indgå løfter om ikke at indløse pantet i en længere periode.⁴⁹ Ved formelt at indløse pantet, men derefter straks at pantsætte det igen til samme panthaver, kunne kongen få et klarere retsgrundlag i forhold til en panthaver, som ellers ville vise sig besværlig i forbindelse med indløsningen. Det er muligt, at januaraftalen mellem Valdemar og roskildebispens først og fremmest var beregnet på at give kongen en indløsningsret til byen og borgen – en ret der ikke automatisk fulgte af bestemmelserne i Lübeckaftalerne, hvis der ikke var tale om en af Christoffer II foretaget pantsættelse – om end det i så fald er svært at forklare tidsbegrænsningen.

Hvis tolkningen af kongens hensigt er rigtig, må det konstateres, at Markvard Stove ikke levede op til Valdemars forventninger, men tværtimod forsøgte at spille den danske og den svenske konge ud mod hinanden. Han synes at have ladet Magnus Eriksson indløse pantet for 7.000 mark sølv, men brevet med aftalen er ikke bevaret, og indholdet kendes kun fra den senere opgørelse mellem Valdemar Atterdag og den svenske konge (se nedenfor). En holstensk besætning blev dog siddende i København, så Markvard Stove havde tydeligvis ikke i sinde at afgive kontrollen med byen.

Valdemar måtte gribe til den militære løsning, og der blev udkæmpet et slag ved København 26. juni 1342. Her blev en svensk-holstensk styrke besejret af kongens marsk, Friedrich von Lochen, og led store tab. Selvom ingen af de berettende kilder udtrykkeligt nævner det, må dette slag være årsagen til, at kongen senest i august havde opnået kontrollen med byen.⁵⁰

På daværende tidspunkt mente den svenske konge dog at have et legitimt krav på København, og spørgsmålet om byens tilhørsforhold måtte afklares ved fredsslutningen i Helsingborg i august 1343. Her blev det bestemt, at ærkebiskoppen af Lund med det samme skulle overtage byen og borgen København, byens tårn (vel det tårn hvor den holstenske styrke havde kvarter), og alle herreder og andre besiddelser, som hørte til, på begges kongers vegne, indtil voldgiftsdommerne,

49. Jeg har behandlet dette forhold nærmere i Anders Leegaard Knudsen: "Nye perspektiver på de danske kongers pantsætningspolitik indtil 1439", *Statsutvikling i Skandinavien i middelalderen*, red. af Sverre Bagge m.fl., Oslo 2012, s. 280-302 særligt s. 292ff.

50. Der er tre berettende kilder til slaget: Yngre sjællandske Krønike (*Danmarks middelalderlige annaler*, s. 123-24), det københavnske kollegiatkapitels dødebog (*Københavns Diplomatarium* II, s. 12), og Detmar (*Die Chroniken der niedersächsischen Städte: Lübeck* 1, udg. af Karl Koppmann (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert 19), Leipzig 1884, s. 493).

der skulle afgøre alle tvivlsspørgsmål mellem kongerne, havde afgjort, hvem København skulle tilhøre.⁵¹ Tillige fik Magnus Eriksson en generel fuldmagt til at overtage panter på Sjælland, indtil Valdemar selv kunne indløse dem. Formelt er det en ret til at indløse panter, men det fremgår af bestemmelserne, at det reelt ville være tale om viderepantsettelse til den svenske konge, for den danske konges indløsningsret skal bestå. Det specificeres endvidere, at Magnus Eriksson i givet fald skal holde borgene ved "gode danske, som er hans mænd" (*discreti Daci sui homines*). Holstenerne skulle med andre ord ikke have mulighed for at blive på borgene ved hjælp af en camoufleret viderepantsettelse. Men præciseringen af, at mændene skulle være danske, tyder på, at Valdemar forventede større forståelse fra danskere end fra mænd af andre nationaliteter, såsom svenskere eller nordmænd, som den svenske konge lige så naturligt kunne have benyttet. Denne forståelse kunne blive overordentlig nyttig, for ikke at sige nødvendig, når Valdemar skulle indløse borgene fra Magnus Eriksson. Dette forhold var også reguleret i aftalen, men erfaringen havde vist, hvor svært det i praksis var at komme i faktisk besiddelse af borge, selvom de var indløst.⁵²

Vi savner kilder til ærkebiskoppens besiddelse af København, men den virker ikke usandsynlig. Ved den store aftale i Varberg i november 1343, hvor Valdemar Atterdag afstod Skåne, Halland, Blekinge, Lister og Hven til Magnus Eriksson for 49.000 mark sølv, kom også en afklaring af Københavns forhold, idet byen blev overdraget Valdemar, vel som følge af voldgiftsdommernes afgørelse, selvom brevene tier herom.⁵³ Løsningen blev, at Magnus Eriksson overlod København til Valdemar uden indløsning af pantesummen. De 7.000 mark lødigt sølv, som den svenske konge havde indløst pantet for, blev formelt lagt til købssummen for Skånelandene – en sum der skulle regnes for betalt i og med Magnus Erikssons indløsning af Johann III's pant for 34.000 mark sølv og købet af Halland for 8.000 mark sølv. Den svenske konge måtte afskrive pengene, og Valdemar Atterdag var nu omsider både formelt og reelt herre over København.

Hans retsstilling var god: Han havde en klar og veldokumenteret aftale – uden udløbsdato – med roskildebispen, og den svenske konge havde udtrykkeligt overdraget København til ham personligt. Der syn-

51. Dipl. Dan. 3.I.343 § 6. Om aftalen fra august 1343 se Tägil, *Valdemar Atterdag och Europa*, s. 96ff.

52. Dipl. Dan. 3.I.343 §§ 8-10.

53. Dipl. Dan. 3.I.386. Jf. Tägils indgående redegørelse for forhandlingerne i Varberg, Tägil, *Valdemar Atterdag och Europa*, s. 98ff.

tes ikke at være behov for yderligere dokumentation af hans adkomst til byen og borgen. Alligevel lod Valdemar Atterdag sig 21. november 1350 endnu engang overdrage retten til København af en roskildebisp, Henrik Gertsen (1350-1368).⁵⁴ Henrik Gertsen var med stor hast blevet valgt til biskop i Roskilde efter forgængeren, Jakob Poulsens død 10. september; han optræder første gang som biskop 14. oktober.⁵⁵ Henrik Gertsen var en af Valdemar Atterdags faste støtter, men dette forhold alene er næppe nok til at forklare, hvorfor han var den eneste af de tre biskopper, der i Valdemars regeringstid efterfulgte Jens Nyborg (som oprindelig havde overladt kongen København), der foretog en fornyelse af overladelsen. Jakob Poulsen har muligvis været udelukket fra at gøre det af juridiske grunde: Det er usikkert, om han nogensinde blev konsekreret, men han opnåede muligvis ærkebiskoppens stadfæstelse.⁵⁶ Gennem hele sin embedstid var han formentlig blot udvalgt biskop. Udvalgte biskoppers råderet over bispegodset var imidlertid meget begrænset, når det gjaldt retten til at afstå det.⁵⁷ Jakob Poulsen synes at have været en trofast støtte for Valdemar Atterdag, men kunne på grund af sin manglende konsekration næppe styrke kongens retmæssige adkomst til København. Henrik Gertsen blev efter sit valg konsekreret af ærkebiskoppen af Lund (anerkendt af paven i 1355) og havde dermed den fulde råderet over bispegodset. Det var derfor i fuld overensstemmelse med kirkeretten, at han overlod kongen byen og borgen København, og desuden bispegodset i Serridslev og et møllested.

54. Dipl. Dan. 3.III.345.

55. Thelma Jexlev: "Poulsen, Jakob", *Dansk Biografisk Leksikon* 3.udg. bd. 11, Gyldendal 1982, s. 482; samt Dipl. Dan. 3.III.333.

56. Et indicium for manglende konsekration er omtalen af ham i kannikken Jens Bunkeflos testamente: (...) *domino Iacobo Pauli decano Roskildensi ad quemcumque statum deuenierit* (...); "til hr. Jakob Poulsen, dekan (eller) hvilken status, han end vil have opnået". Se Dipl. Dan. 3.II.280 (s. 260,14-15). T. Jexlev forklarer det i DBL humoristisk med tungnemhed, men det er svært at se det som andet end en manglende anerkendelse af Jakob Poulsens bispeværdighed. Som kannik i både Lund og Roskilde vidste Jens Bunkeflo naturligvis udmærket, at Jakob Poulsen i mere end halvdanet år havde været bisp af Roskilde. Det eneste indicium for, at han opnåede ærkebispens stadfæstelse af sit valg, er et brev af 14. april 1344, hvori han kalder sig *dei gracia ecclesie Roskildensis electus confirmatus* ("af Guds nåde stadfæstet udvalgt biskop i Roskilde"), Dipl. Dan. 3.II.37. Da bispen i brevet qua dommer bevidner en godsoverdragelse, kunne der her være en særlig grund til at understrege sin legalitet, hvilket bestyrker troværdigheden af oplysningen.

57. Dette var blevet forbudt på det første Laterankoncil i 1123, og bestemmelsen blev derfra optaget i Decretum Gratiani, C. 12 q. 2 c. 37, *Corpus Iuris Canonici* 2. udg. bd. 1, udg. af Emil Friedberg, Leipzig 1879, sp. 699); se også Robert L. Benson: *The Bishop-Elect. A Study in Medieval Ecclesiastical Office*, Princeton 1968, s. 41f.

Reelt var dette ikke blot et samtykke i status quo, men en ikke uvæsentlig udvidelse. Biskoppen kunne ikke binde sine efterfølgere til at samtykke i arrangementet, da det ville være i strid med kirkeretten at gøre kongens besiddelse permanent eller tidsubegrænset (alienation), og samtykket gjaldt derfor kun hans egen levetid. Det var tillige, igen i overensstemmelse med kirkeretten, givet med domkapitlets efter nøje overvejelse givne samtykke. Der anføres en fornuftig grund til kongens besiddelse af København, nemlig hans arbejde og udgifter i forbindelse med at udrydde rosildekirken, gejstligheden og folket fra trældom under fjender og uvenner, hvor de på en vis måde var berøvet kirkens frihed! Alle betingelser for en gyldig overdragelse var dermed til stede – ifølge brevets angivelser. Biskoppen var udsteder, men initiativet må være kommet fra kongen, for ridderne Benedikt v. Ahlefeldt og Bo Falk, samt væbneren Peder Larsen, der alle var kongens mænd, nævnes blandt vidnerne.

Brevet løser elegant den mulige interessekonflikt mellem kongen og bispestolen, idet biskoppen på denne måde fastholdt den formelle overhøjhed, samtidig med at han lod kongen besidde byen. Det kan dog ikke nægtes, at kongen fik mest ud af det. Han fik ikke blot en juridisk gyldig aftale, der godkendte status quo og endog udvidede hans økonomiske grundlag; aftalen forpligtede ham end ikke til at udlevere København til bispestolen ved biskoppens død.

København blev et af de steder, hvor Valdemar Atterdag opholdt sig hyppigst. Hans itinerarium kan ganske vist ikke opstilles med fuld sikkerhed, men hans ophold i borge og byer er belagt dels i Yngre sjællandske Krønike og andre berettende kilder, dels ved angivelse af udstedelsessted i datumformlerne i de af ham udstedte breve.⁵⁸ Roskilde optræder hyppigst, men alle opholdene falder i 1340'erne og 1350'erne, og sidste gang er i 1358. Vordingborg og Kalundborg vinder frem i betydning, mens København bevarer sin betydning også i 1360'erne og sidste gang optræder i 1367. Samlet set kommer København på andenpladsen efter Roskilde og foran Vordingborg og Kalundborg.

København lå bekvemt for Valdemars politik og ikke kun den diplomatiske og militære. Han søgte ihærdigt at udvikle den danske Øresundskyst til et modstykke til Skåneområdet. Dette internationale silde- og varemarked var ikke blot en væsentlig indtægtskilde, hvor indtægterne kom i stærk valuta, men også et knudepunkt for kredit-

58. Se de metodiske overvejelser og listerne i Niels Bracke: *Die Regierung Waldemars IV*, Frankfurt am Main o.a.: 1995 (Kieler Werkstücke, Reihe A: Beiträge zur schleswig-holsteinischen und skandinavischen Geschichte 21), s. 133-138.

transaktioner i Nordeuropa. Det var en alvorlig sag, at Valdemar med afståelsen af Skåne ikke blot var berøvet brugen af dette vigtige marked, men at det tillige var i hænderne på en modstander, selvom der, i det mindste foreløbig, var sluttet fred i 1343. Som modtræk forsøgte Valdemar Atterdag at lokke de hansekøbmænd, der traditionelt besøgte Skånemarkedet, til i stedet at besøge markederne på Sjælland og Øerne ved en udstrakt privilegering. Politikken lykkedes i et vist omfang: Københavns internationale betydning øgedes herved, og dermed også byens betydning for kongemagten. Dette var nyt, for København havde for de tidligere konger navnlig været et militært støttepunkt; nu blev det også et vigtigt mødested ved forhandlinger og et økonomisk knudepunkt. Det kan derfor ikke undre, at Valdemar ikke leverede byen tilbage til roskildebispens, men beholdt byen resten af sin regeringstid. Det betød ganske vist, at det kom til at gå, som det altid gik, når kongemagten besad København: Byen og borgen led stor overlast ved hansestædernes erobring i 1368 under Anden Hansekrig.⁵⁹ Det blev endda besluttet at nedrive borgen, og nedrivningshold fra Hansestæderne udførte opgaven særdeles grundigt i 1369.⁶⁰

Midt under disse voldsomme begivenheder døde Henrik Gertsen 18. oktober 1368. Hans efterfølger blev Niels Jakobsen (Ulfeldt), tidligere kongens *clericus*, hvilket på dette tidspunkt næsten er synonymt med kancellist. Han synes at have hørt til inderkredsen omkring kongen og at have været en betroet mand i diplomatiske hverv. Niels Jakobsen udstedte aldrig et samtykke som Henrik Gertsens, tværtimod blev han efter kongens død den, som skaffede bispestolen København tilbage. Dette kan tolkes som en konsekvent, principiel afstandtagen fra kongens besiddelse af byen og borgen, men kan også skyldes de vanskelige forhold i forbindelse med Anden Hansekrig. Krigen var tabt, kongen opholdt sig i udlandet, og København var ødelagt eller i det mindste hårdt medtaget. Juridiske spidsfindigheder om Valdemars adkomst til byen og borgen måtte stå langt nede på dagsordenen.

59. Ifølge Vor Frue Kirkes obituarium jævnedes tyskerne byen København med jorden 2. maj 1368 (*VI. Maji, Anno Domini MCCCCLX. octavo, Allemanici Hafnensem villam funditus desolabant.*); *Scriptores Rerum Danicarum* VI, 1786, s. 573. Borgens besættelse overgav sig 16. juni s.å., hvilket fremgår af en indberetning af rådmand i Thorn, Herman v. Dülmen til hjembyen af [1368] 23. juni, Dipl. Dan. 3.VIII.180.

60. Beslutningen blev taget på en hansedag i Lübeck 13. juli 1369, Dipl. Dan. 3.VIII.319 § 3. Om den grundighed, hvormed nedrivningen fandt sted, se Hans Stiesdal: "Absalons Borg", s. 6 og 44ff.

Margrethe, Oluf og Erik af Pommern

Valdemar Atterdag døde 24. oktober 1375. Allerede 10. november samme år befandt hans datter Margrethe sig på Kalundborg slot i et forsøg på at sikre kongemagten for sin søn Oluf. Hun stod i en meget dårlig position, for hun var ikke ene om at søge magten. I denne situation måtte hun søge forbundsfæller, hvor hun kunne få dem, men navnlig blandt rigets magnater, herunder roskildebispens. Det kan derfor ikke undre, at hun allerede 7. december 1375 søgte en ordning på forholdet mellem kronen og roskildekirken, herunder det københavnske mellemværende. Brevet, der dokumenterer denne ordning, er vores hovedkilde til kongens og biskoppens forhold til København i perioden 1369-1375.⁶¹ Desværre fortæller det ikke meget, men bekræfter dog, at Valdemar Atterdag besad by, borg og øvrige tilliggender til sin død. Besiddelsen af København og ødelæggelsen af borgen var imidlertid kun en del af mellemværendet; også bispegodset på Møn og Rügen, der var blevet pantsat til Markvard Stove, en guldkalk fra domkirken, og tillige flere sølvkalke, som kongen havde modtaget fra kirker og klostre på Sjælland til hjælp til indløsningen af Vordingborg. Det fremgår ikke, om bispegodset på Møn og Rügen var blevet indløst eller på anden måde igen var kommet i biskoppens besiddelse inden kongens død. Der er heller ingen omtale af Søborg og de fem nordsjællandske herreder, som ifølge aftalen fra juni 1341 var blevet overladt roskildebispens. Valdemars besiddelse af København beskrives som en *detencio*, hvilket i *Danmarks Riges Breve* er oversat med "beslaglæggelse", hvilket måske er et lidt for stærkt udtryk. Der er imidlertid ikke tvivl om, at det betegner en besiddelse på et uafklaret retsgrundlag – den blotte, fysiske besiddelse med andre ord.

Som erstatning overdrog Margrethe biskoppen borgen Nebbe og pantsatte ham Sømme og Ramsø herreder, samt kongens tre fjerdedele af Roskilde, med al kongelig ret, for 3.000 mark lødigt sølv. Indfrielsen af pantet skal ske fuldt ud, indskærpes det, og indtægterne fra det skal ikke fraregnes i gældens hovedstol, men regnes for erstatning for tab og renter.⁶² Denne form for pantsættelse var ifølge kirkeretten åger, og derfor ellers meget sjældent brugt mellem kronen og kirken, hvorimod den havde været hyppigt anvendt mellem kronen og verdslige panthavere.⁶³

61. Dipl. Dan. 3.IX.541.

62. I *Danmarks Riges Breve* 3.IX.541 oversættes *ratione dampni et interesse computentur* med "som erstatning for tab af morarente", hvilket forekommer mig at være for vidtgående en oversættelse.

63. Pave Alexander III fordømte i 1163 på konciliet i Tours denne praksis som åger og forbød indgåelsen af sådanne aftaler, se X 5.19.1-2 (Friedberg 2, sp. 811).

Margrethes brev nævner intet om en tilbagelevering af København, men i forskningen tolkes det generelt således, at biskoppens besiddelse synes forudsat. Hvis tolkningen er rigtig, må overtagelsen i så fald være sket i løbet af halvanden måned mellem kongens død 24. oktober og Margrethes brev af 7. december. Tavsheden er imidlertid påfaldende. Selvom biskoppens overtagelse af byen – hvordan og hvornår den så end er sket – må udtrykke hans opfattelse af retsforholdet, kan den ikke i sig selv sige noget om hverken dette retsgrundlags beskaffenhed, eller Margrethes opfattelse heraf. Margrethes angivelige stiltiende samtykke i Københavns tilbagevenden til Roskilde bispestol er derfor en moderne tolkning, og dette forhold får betydning ved vurderingen af spørgsmålet om brugsretten til byen.

Karakteristikken af Valdemar Atterdags besiddelse af København som en blot og bar *detencio*, uden omtale af kongens retsgrundlag – aftalen fra juni 1343, der kompenserede roskildekirken ved et mageskifte mellem krone og kirke (en aftale der ikke var tidsbegrænset), samt godkendelsen af arrangementet i 1350 – er i sig selv bemærkelsesværdig. Dertil kommer de for bispestolen hidtil uset fordelagtige vilkår i forbindelse med pantsættelsen af Sømme og Ramsø herreder og den kongelige del af Roskilde, samt Kronens tilsyneladende permanente afståelse af borgen Nebbe. Opgørelsen af biskoppens og Kirkens tab synes temmelig ensidigt opgjort og afspejler snarere styrkeforholdet mellem de to parter end det virkelige økonomiske og juridiske mellemværende. Margrethe måtte love at skaffe sin søns og mands bekræftelse af aftalen, og 7. maj 1376 bekræftede Oluf aftalen.⁶⁴ Først i 1397 fik Margrethe og Erik af Pommern roskildebispsens kvittering på indfrielsen af alle økonomiske mellemværender mellem Kronen og bispestolen, herunder spørgsmålet vedrørende København.⁶⁵ Ved samme lejlighed tilbagegaves flere breve vedrørende de økonomiske mellemværender, herunder formentlig mageskiftet fra juni 1341.⁶⁶

64. Dipl. Dan. 4.I.43. Kong Håkon synes dog ikke at have besejlet aftalen eller udstedt noget tilsvarende brev, se. Dipl. Dan. 4.III.249.

65. Dipl. Dan. 4.VI.419 (1397. 27. november).

66. Kvitteringen omtaler tilbagegivelsen af et brev fra Valdemar Atterdag, hvori denne erkendte at have lånt København af bispen. Poul Johs. Jørgensen mente sig ikke i stand til at afgøre med sikkerhed, hvilket brev der hermed mentes, men der må med stor sikkerhed være tale om aftalen og mageskiftet fra juni 1343. Som Poul Johs. Jørgensen gør opmærksom på, må udtrykket “lånt” være en oversættelse fra latin, og begge breve fra 1341 taler netop om, at borgen er *concessum* kongen. Verbet *concedo* kan have flere betydninger: skænke, overdrage, tilstå (i betydningen “unde”), og låne. Det afhænger derfor af sammenhængen, hvorledes det skal tolkes hér. Det er let forståeligt, at roskildebispen i 1397 tolker *concedo* som havende den sidst anførte

Uanset omstændighederne fik biskoppen igen København i sin besiddelse. Genopbygningen af byen København var formentlig begyndt umiddelbart efter kongens fjender havde forladt byen, hvornår ved vi ikke præcist, men arbejdet med borgens genopbygning blev formentlig først begyndt, da biskoppen fik den i sin besiddelse.⁶⁷ Resultatet blev det kendte Københavns Slot, der stod indtil opførelsen af det første Christiansborg. Også byen genvandt sin betydning og velstand. Et vidnesbyrd om biskoppens anstrengelser for at genoprette Kirkens indtægter er en liste fra o. 1377 over grunde og grundbesiddere i København, som senere blev indsat i Roskildebispens Jordebog: Nu skulle der styr på de økonomiske aktiver, efter at byen havde været under kongens kontrol i over tredive år. Sporene efter ødelæggelsen var stadig tydelige næsten ti år efter erobringen i 1368.⁶⁸ Vi må dog gå ud fra, at genopbygningen af både by og borg for længst var afsluttet i 1416.

Kronens interesse i København

I begyndelsen var København navnlig interessant for Kronen som militært støttepunkt for kongens politik, evt. blot som et aktiv, man ikke kunne overlade modstanderne i Christofferlinjens seje kamp for at beholde magten. Borgen var også administrationscentrum for et stort jordegods på Sjælland og Amager, men indtægterne herfra var næppe afgørende for de kongelige finanser. Valdemar Atterdags indsættelse som dansk konge ændrede vel ikke i sig selv denne situation, men med tabet af Skåne og Skånemarkedet blev hele den danske side af Øresund af ny betydning for kongen, der af al magt søgte at fremme dette områdes økonomiske betydning for at kompensere for de mistede indtægter.

betydning, og han kan meget vel have tolket rigtigt, selvom tolkningen også i 1397 passer ham bedst. Af de to breve er kun brevet fra 16. januar 1341 bevaret i original og er overleveret i bispens arkiv. Brevet fra begyndelsen af juni 1341 er i dag blot overleveret i en vidisse fra 15. juni s.å., Dipl. Dan. 3.I.179. Vidissen er overleveret i bispens arkiv og tillige afskrevet i en pergamentsrulle fra Erik af Pommerns tid med adkomstdokumenter til København. Pergamentsrullen (RA. Ny Kronologisk Række s-1848 i) har på bagsiden påskriften *Vidisse Valdemari regis quod recognoscitur se concessive habere castrum et oppidum Haffnensem ab episcopo Roschildensi* ("Kong Valdemars vidisse, at han erklærer at have borgen og byen København til låns af roskildebispens"); altså netop den karakteristik, der gives i brevet fra 1397. Senere er den tilbageleverede original imidlertid forsvundet fra Kronens arkiv.

67. Helge Gamrath: "Københavns Slot", *Christiansborg Slot* 1, red. af Kristian Hvidt, Svend Ellehøj & Otto Norn, København 1975, s. 52-62.

68. *Danske Middelalderlige Regnskaber* 3. rk. 1: *Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber*, udg. af C.A. Christensen, København 1956, s. 106-137. Angivelsen af grundbesiddere i den ødelagte del af byen (*villa desolata*) findes s. 125-128.

Skånes og Skånemarkedets generobring i 1360 betød ingen ændring i dette. Det gamle Skånemarked, centreret om Skanør og Falsterbo, var ikke længere det absolutte midtpunkt; hele Øresundsområdet dannede nu et økonomisk centrum i Danmark. I denne nye situation var det ikke længere tilstrækkeligt for kronen at kunne få rådighed over København i krise- og krigssituationer: Den økonomiske udvikling gjorde det i stigende grad ønskværdigt, for ikke at sige nødvendigt, at have den fulde kontrol med området. At en så betydningsfuld del af denne region var uden for kongens kontrol måtte mere og mere føles som en anakronisme. Så længe det var kongemagtens trofaste og nødvendige støtter, der sad på bispestolen i Roskilde, kunne man ikke røre ved deres besiddelse – det var vel nærmest at regne for betaling af en æresgæld – men da den sidste af disse gamle støtter, Peder Jensen Lodehat, døde, var tiden kommet til at få bragt de juridiske forhold ajour med den økonomiske og politiske situation.

Det juridiske

De forud skildrede begivenheder viser tydeligt, at det i grunden ikke var noget stort problem for Kronen at få rådighed over København; det rummede kirkeretten udveje for. Kongens politiske og militære styrke var vigtig, men ikke afgørende, for Kirken havde pligt til at støtte kongen i nationale nødsituationer. Det var endda nærmest op til kongen selv at definere, hvad der var en nødsituation. Problemet var snarere, at der med rådighedsretten fulgte store udgifter til kompensation for roskildekirkens tab i den forbindelse. Disse tab kunne – det viste begivenhederne også – være opgjort temmelig ensidigt til fordel for Kirken og dermed meget dyre for kronen at erstatte. Det eneste rigtige måtte være en permanent rådighed over København, sikret på betryggende, juridisk vis. Men hvordan?

Indtil Poul Johs. Jørgensens analyse af retsforholdet blev dette, som nævnt i indledningen, regnet for entydigt i biskoppens favør. Kyndigt gennemgik han de juridiske komponenter i sagen og kunne vise, at den traditionelle opfattelse ikke holdt stik. Hans resultater kan sammenfattes således:

1. De verdslige domstole var kompetente til at dømme i sagen. Gejstlighedens ret til at få prøvet sagen ved gejstlige domstole, når den var den sagsøgte part, var ikke absolut; i praksis blev ejendomssager mellem gejstlige og verdslige hyppigt ført ved verdslige domstole.
2. Lovgrundlaget var i orden. I lighed med spørgsmålet om domstol kunne gejstligheden ikke kræve, at kanonisk ret blev anvendt i sa-

gen, og brugen af de sjællandske love var dermed ikke en krænkelse af dens retssikkerhed.

3. Besidderen havde ifølge de sjællandske love bevisretten, hvis han havde lavhævd på ejendommen, med mindre det var ranshævd, hvilket netop var kongens påstand.
4. Ved tvivl om, hvem besiddelsen rettelig tilkom, kunne spørgsmålet afgøres præliminært ved et nævn på tolv mand. Rigsråderne, der i realiteten fungerede som en voldgiftsdomstol, var derfor i fuld overensstemmelse med dansk ret, da de henviste den præliminære afgørelse af spørgsmålet om besiddelse til et nævn.
5. Bevismidlet var i ældre tid partsed med mededsmænd, men i 15. årh. var det formelle edsbevis ved at vige for en materiel bevisprøvelse med mulighed for anvendelse af dokumenter som bevis. Sagsøgte (o: besidderen) kunne dermed ikke afgøre sagen alene ved partsed med ed af mededsmænd, men sagsøger skulle stadig bevise en bedre ret end ham.
6. Valdemar Atterdags besiddelse af København havde i hele sin regeringstid besiddet København på lovlig vis i kraft af aftalerne med biskopperne, og det fremgik hverken hvornår, eller om byen overhovedet skulle leveres tilbage. Poul Johs. Jørgensen udtrykte klarere end nogen anden, at de udstedte breve gav kongen en uanfægtelig adkomst til at have rådighed over København.

Poul Johs. Jørgensen udtalte sig bevidst kun om retsgrundlaget for Erik af Pommerns erhvervelse af København, og hans konklusion var, at kongen på juridisk uangribelig vis havde opnået besiddelse af byen. Dermed var spørgsmålet om ejendomsretten ikke afklaret, hvilket den heller ikke senere blev, eftersom roskildekirken aldrig gik videre med sagen i det juridiske system. I historieskrivningen er dette blevet tolket som et tegn på, at biskopperne ikke mente at kunne få medhold ved de verdslige domstole. Dette var da formentlig også en velbegrundet frygt. For Poul Johs. Jørgensen, fordi kirkens beviser var for svage, for næsten alle andre historikere, fordi den ikke ville få en retfærdig retssag, så længe Erik af Pommern var konge. Den siddende roskildebisp, Jens Andersen Lodehat, har også været anført som en del af forklaringen: Han var som tidligere kongens kansler en fjøelig mand, der ikke kunne eller ikke ville modstå kongens krav. Denne opfattelse er utvivlsomt forfejlet, hvad enten man med Henry Bruun vil se ham som en oppositionsfører mod Erik af Pommern eller ej.⁶⁹

69. Henry Bruun: "Biskop Jens Andersen (Lodehat) som oppositionsfører.", *Historisk Tidsskrift*, 11. rk. VI., København 1960-62, s. 427-465.

Poul Johs. Jørgensens dokumentation af Kronens gode retsgrundlag vejer tungt i vurderingen af processen. Valdemar Atterdags besiddelse af København var ikke i modstrid med de indgåede aftaler, ligesom Erik af Pommerns retlige skridt ikke var en krænkelse af roskildekirskens retssikkerhed. Alligevel har både voldgiftsdomstolens og nævnets afgørelser været regnet for partiske i kongens favør. Grundlaget for denne negative vurdering må være en forventning om, at en upartisk voldgiftsdomstol ville have afgjort sagen i biskoppens favør, enten ved at give ham medhold, eller ved at afvise kongens søgsmål. Ligeledes burde nævnet efter denne opfattelse have givet biskoppen og ikke kongen besiddelsen af København.

I så fald drager man ikke konsekvensen af, at dansk ret i middelalderen beskyttede den rolige besiddelse af ejendom. Besiddelsen skulle være retmæssig, men om den byggede på arv, køb, pant, leje eller lignende var ligegyldigt. Så længe betingelserne for besiddelsen blev overholdt, nød besidderen lovens beskyttelse.⁷⁰ Valdemar Atterdag havde vederlagsfrit og uden tidsbegrænsning besiddet København efter aftale med roskildebispens. Hvad der skulle ske efter kongens død, var en sag mellem biskoppen og kongens arvinger, men biskoppen kunne ikke blot tage sin ejendom tilbage. I stedet skulle han ligesom andre søge sin ret ved rettergang. Hvis biskoppen blot havde inddraget København uden forudgående aftale med arvingerne, var det selvtægt, og dette forhold må være grundlaget for Erik af Pommerns påstand: At Peder Jensen Lodehat ikke havde København "i være", men havde fået den med urette, eller "vælde". Det er sværere at få rede på, hvad biskoppen skulle have gjort, men svaret er formentlig et søgsmål ved en kompetent domstol. Dansk ret havde ingen bestemmelser om proceduren for den oprindelige besidders generhvervelse af sin ejendom fra et dødsbo.⁷¹

Det var en svaghed i Erik af Pommerns søgsmål, at Kronen ikke havde gjort indsigelse mod roskildebispens uretmæssige besiddelse inden udløbet af fristen for lavhævd, dvs. den rolige og upåklagede besiddelse, der gav ret til at værge godset. Denne frist varierede for landet og byerne, men måtte for længst være overskredet ved bispestolens besiddelse af København 1375-1416. For Kronen gjaldt dog i praksis

70. Ole Fenger m.fl.: *"I være have". Om ret til hus og jord i middelalderbyen*, Århus 1982, s. 109-111. Også Poul Johs. Jørgensen betoned i sit tidligere anførte arbejde besidderens stærke stilling.

71. Venligt meddelt mig af lektor Per Andersen, Juridisk Institut, Aarhus Universitet, og lektor Helle Vogt, Center for Retskulturelle Studier, Københavns Universitet. Fenger, *"I være have"*, s. 108 behandler kreditors stilling ved dødsboskifte, hvilket er en anden situation end forholdet efter Valdemar Atterdags død.

særlige regler vedrørende krongods, jf. at Margrethe i 1396 indledte en krongodsreduktion, der skulle generhverve det gods, der var kommet ud af Kronens besiddelse efter 1368.⁷² Selvom København vel næppe kunne siges at høre hertil, var Valdemars rådighed over byen og borgen dog ikke en privatsag, men netop udøvet på Kronens vegne.

Muligvis er Margrethe og Erik allerede o. 1408 begyndt at forbedre et søgsmål om København. Fra dette tidspunkt stammede formentlig en nu desværre tabt fremstilling af Københavns overgang til roskildebispens.⁷³ Vort kendskab til denne fremstilling stammer fra to arkivregistraturer fra 15. århundrede over breve i det kongelige arkiv på Kalundborg Slot. Som forventeligt er indførslen meget knap, da omtalen kun har skullet tjene til at identificere det pågældende skriftstykke. Med mindre angivelsen af indholdet er meget forvansket, svarer det ikke til noget andet kendt dokument fra denne sammenhæng. Den opfattelse af Københavns tilhørsforhold, der angiveligt var udtrykt i skriftstykket, ses ikke at have været påberåbt i processen og må opfattes som et memorandum til brug for et siden opgivet forsøg på at skaffe kongen København tilbage.⁷⁴

Ved tvist om adkomst til fast ejendom var det, som anført af Ole Fenger, almindeligt at stille besiddelsesforholdene i bero ved at sætte ejendommen i kværstad indtil der forelå en afklaring.⁷⁵ Selve arrangementet med at lade København sekvestrere hos en biskop, mens et antal voldgiftsdommere afgjorde byens tilhørsforhold, var derfor ikke nyt. Selve proceduren var meget lig proceduren fra 1343, hvor sagens parter var Valdemar Atterdag og Magnus Eriksson. Blot var der dengang 24 voldgiftsdommere, tolv fra hver side.⁷⁶ Det kan derfor ikke på dette grundlag siges, at kongen begik et overgreb mod roskildekirken ved at insistere på sekvestration.

72. Krongodsreduktionen blev indledt med forordningen af 24. januar 1396, se *Den danske Rigslovgivning indtil 1400*, udg. af Erik Kroman, Munksgaard 1971, s. 335-336 art. 4, og s. 340-341 art. 4.

73. Dipl. Dan. 4.XI.483 < <http://diplomatarium.dk/dd/diplomer/08-189.html> > benyttet 30. august 2012.

74. Det fremgår af en notits i C.A. Christensens håndeksemplar af *De ældste danske Arkivregistraturer* 5, udg. af William Christensen, København 1910 (i Diplomatarium Danicums bibliotek), at han opfattede skriftstykket som en parallel til Roskilde bispestols memorandum (byggende på Saxo Grammaticus) om Valdemar den Stores gave til Absalon fra ca. 1497, trykt i *Københavns Diplomatarium* I, s. 249-250 nr. 188. Opfattelsen er utvivlsomt rigtig.

75. Fenger: "*I være have*", s. 111.

76. Poul Johs. Jørgensen betoner, at denne praksis var almindelig, men har ikke set, at den også tidligere var brugt i forbindelse med København.

Poul Johs. Jørgensen vurderede, at aftalen fra juni 1341 og samtykket fra 1350 tilsammen havde givet Valdemar Atterdag meget stærk adkomst til København, men mente ikke, at Erik af Pommern i 1416 havde haft mulighed for at fremlægge det førstnævnte – et forhold, der kunne have bragt ham i bevisnød, men åbenbart ikke gjorde det. Imidlertid må det regnes for overvejende sandsynligt, at kronen netop havde fået dette brev tilbage i 1397 (se ovenfor) og derfor kunne fremlægge begge dokumenter for voldgiftsdommerne i 1416. På den baggrund forekommer det ganske naturligt, at voldgiftsdomstolen i overensstemmelse med almindelig praksis overgav afklaringen af hvem, der skulle have besiddelsen indtil sagens endelige løsning, til et nævn. Et sådant nævn skulle ifølge de sjællandske love bestå af tolv bønder fra herredet, som kunne skaffe sig viden om sagforholdet. Voldgiftsdommerne overlod sagen til tolv adelsmænd fra Sjælland, hvilket må regnes som en nødvendig modifikation af lovens krav.

Desværre kender vi ikke nævnets sammensætning, og vi må slutte os til dets afgørelse. Men da kongen allerede 19. februar 1417 erklærer at have modtaget Københavns Slot, må nævnets undersøgelse, drøftelse og afgørelse være foretaget i dagene 3.-19. februar.⁷⁷ Det er unægtelig ikke lang tid, og spørgsmålet er, om der overhovedet var tid til andet end en vurdering af parternes adkomstdokumenter; altså i virkeligheden det samme bevismateriale som voldgiftsdommerne havde haft for sig. Disse må under alle omstændigheder have afgjort, at kongen burde indsættes i besiddelse af slottet, indtil en endelig afgørelse kunne fældes. De havde dermed også karakteriseret roskildebispens erhvervelse af København i 1375 som værende sket på uretmæssig vis, hvilket netop var kongens oprindelige klage mod biskoppen. Det må regnes for sikkert, at kongen fremlagde de ovennævnte breve fra 1341 og 1350, der viste Valdemar Atterdags retmæssige besiddelse af København, men hvilke breve kunne Kirken påberåbe sig?

Når sagens kerne var roskildebispens erhvervelse af København efter Valdemar Atterdags død, stod to veje åbne for kirken: Man kunne påstå, at kongens besiddelse havde været uretmæssig, hvorved det ikke ville kræve yderligere begrundelse, at byen var vendt tilbage til bispestolen, eller man kunne påstå, at erhvervelsen efter kongens død var sket efter loven. Kirken havde valgt at følge den sidstnævnte vej og kunne derfor kun påberåbe sig Margrethes brev fra 7. december 1375,

77. Ved Sjællands landsting, hvor nævnet må være udpeget og edsaftæggelsen udført, var onsdag tingdag, hvilket gør onsdag 10. februar og onsdag 17. februar til de eneste muligheder.

der desværre for Kirken ikke nævnte noget om omstændighederne ved biskoppens erhvervelse, men blot synes at tage den for givet. Brevet nævnte heller intet om den kompensation, Valdemar i sit brev fra juni 1341 havde ydet kirken for besiddelsen af København. Hvis denne ordning havde været misligholdt, fremgik det i det mindste ikke af aftalen fra 1375. Det fremgik heller ikke, at Valdemars retmæssige besiddelse af København ikke var tidsbegrænset, og derfor burde være gået i arv. Arvespørgsmålet var ganske vist i sig selv ikke klart – Valdemars testamente er desværre ikke bevaret – men det var i det mindste en mulighed, at besiddelsen af København gik i arv til efterfølgeren på tronen, altså Oluf. Brevet fra 1375 var med andre ord ikke just en endegyldig dokumentation for roskildebispens ret. Alligevel er der grund til at tro, at det netop var dette brev og den oprindelige aftale med Valdemar Atterdag fra 16. januar 1341, roskildebispen fremlagde som bevis for sin påstand.

Roskildekirkens modforholdsregler

Vi er så heldige, at vi i et vist omfang kan følge biskoppens og kapitlets overvejelser om de beviser, der skulle fremlægges i sagen. I roskildebispens arkiv, der i dag findes på Rigsarkivet, ligger tre pergamentruller, som er resultatet af en første indsamling af adkomstdokumenter, man kunne påberåbe sig, og en indledende afvejning af deres beviskraft.⁷⁸ De er ikke dateret, men må stamme fra tiden 5. november 1416 – 21. januar 1417, idet terminus post quem er kannikkernes protest mod kongens fremfærd, og terminus ante quem er udfærdigelserne af autoriserede kopier af de breve, der skal fremlægges i sagen (se nedenfor). To ruller, NKR s-1848 i og NKR s-1848 h, er resultatet af det første forsøg på at skaffe sig et overblik. NKR s-1848 i rummer fem afskrifter af diplomer fra tiden 1230-1375; NKR s-1848 h rummer afskrifter af sytten diplomer fra 1186-1299.

Disse tilsammen 22 diplomer udgør, så vidt vi kan se i dag, alt, hvad biskoppens og kapitlets arkiver rummede af adkomster for biskoppen til København med tilliggender; der er i hvert fald ikke i dag bevaret andre breve, hverken i original eller afskrift. Rullerne er ikke søgt autoriseret ved hverken besegling eller notarielle påtegninger. De indeholder alene afskrifter af breve, uden nogen forklaring eller angivelse af sammenhæng, og kan kun have været beregnet til internt brug ved roskildekirken. Med ganske enkelte undtagelser er afskrifterne i kronologisk orden. Disse to opgørelser blev derefter føjet sammen i en tredje

78. RA. Ny Kronologisk Række s-1848 g-i.

liste af samme art, NKR s-1848 g. Her var der dog foretaget en vis redigering, idet der blev ændret i det (i overordnede træk) kronologiske princip, således at der også blev taget hensyn til brevenes beviskraft. Særligt springer det i øjnene, at Bonifacius VIII's bulle af 9. marts 1299 så at sige sprænger listen og anføres som nr. 4, foran tolv breve fra 1247-1295. Derimod er Cølestin III's bulle af 12. februar 1193, som rent kronologisk er nr. 2 nu anbragt som nr. 17 efter femten senere udstedte breve. Også Valdemar Sejrs brev fra 1. august 1230, som kronologisk set er nr. 4 er skubbet langt ned ad listen og er næstsidst, med nr. 21. Allerede i NKR s-1848 i blev den anført næstsidst, efter tre breve fra 1341, men efter Margrethes brev fra 1375, der også i den samlede liste er den sidste afskrift. I betragtning af den omredigering, der har fundet sted, er det påfaldende, at Margrethes brev er det sidste, også selvom det er det yngste. Såfremt det havde været regnet for et stærkt bevis, måtte man forvente en mere fremtrædende placering på listen. I stedet blev det anbragt sidst, efter Valdemar Sejrs overdragelse af Saltholm til roskildebispens.

Roskildebispens måtte imidlertid træffe et valg vedrørende de beviser, han ville fremlægge i sagen: Skulle alle med, eller kun de tunge? I sidste ende blev det blot seks – fire fra listen og to generelle privilegier for roskildekirken. Vor viden om dette kommer fra en række vidisser fra 21. januar 1417, der må være beregnet til forelæggelse for voldgiftsdommerne, som skulle træffe en afgørelse inden 2. februar d.å. Vidisserne er udstedt af biskop Jakob af Gardar, dvs. Grønland. Franciskaneren Jakob Teppe var 1411 blevet paveligt udnævnt til biskop af Gardar, men residerede aldrig i sit stift. I kraft af sin konsekration havde han fulde beføjelser til at foretage alle en biskops opgaver og fungerede som viebiskop for biskopperne i Roskilde, dvs. han påtog sig en lang række pligter, som de ordinære biskopper ikke havde tid eller mulighed for at udføre. Systemet var ret udbredt i senmiddelalderen, hvor det ofte var den eneste indtægtsmulighed for de såkaldte titulær-biskopper, som ikke havde mulighed for at residere. Der valgtes som oftest franciskanere til disse embeder, fordi de havde mulighed for at opholde sig i de lokale klostre og således ikke lå deres arbejdsgivere til byrde. Jakob af Gardar finder vi første gang som generalvikar for roskildebispens 13. november 1411.⁷⁹

79. Dipl. Dan. 4.XII.326 < <http://diplomatarium.dk/dd/diplomer/11-093.html> > benyttet 26. august 2012. Om Jakob Teppe og andre viebisper i Danmark se Bengt Strömberg: *Den pontifikala liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden*, Lund 1955, s. 71ff.; om instituttet se Paul Hinschius: *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten*

Som biskop rådede Jakob af Gardar over et *sigillum authenticum*, dvs. et efter kirkeretten anerkendt segl, og kunne dermed udstede dokumenter, som levede op til de gejstlige domstoles formkrav.⁸⁰ Da han som viebiskop ikke var medlem af domkapitlet, var han formelt også en udenforstående i striden mellem kongen og biskoppen. Dermed var hans vidisser uangribelige fra et formelt synspunkt. Også en paveligt eller kejserligt autoriseret *notarius publicus* kunne have udført opgaven, da deres notarialinstrumenter regnedes for lige med dokumenter beseglede med *sigilla authentica*. Roskilde domkapitel havde anvendt en *notarius publicus* i forbindelse med deres protest over kongen fra 5. november 1416, men valgte altså en anden udvej i januar. Flere grunde hertil kan tænkes, men måske var viebiskoppen bare billigere end notaren.

Det viser sig, at roskildebispens blot havde i sinde at påberåbe sig én af de mange pavelige stadfæstelser fra tiden før 1200! Kun Cølestin III's forbud mod, at nogen roskildebisp nogensinde afhænder borgen Havn, når den efter ærkebiskop Absalons død er tilfaldet roskildekirken, blev vidimeret i 1417.⁸¹ Netop denne pave bekæmpede imidlertid stærkt afståelse af kirkegods til verdslige, og en af hans afgørelser blev optaget i *Liber Extra*, så en påberåbelse af hans brev til roskildekirken er samtidig en eksemplificering af kirkerettens generelle regler.⁸²

Bonifacius VIII's stadfæstelse af 9. marts 1299 af Valdemar den Stores gave til Absalon var den eneste pavebulle, der explicit nævnte et gavebrev fra Valdemar, om end det står klart, at det ikke har været forelagt for pavestolen, hvorfor stadfæstelsen henviser til, hvad gavebrevet siges (*dicitur*) at indeholde.⁸³ I den moderne forskning tror ingen på, at dette gavebrev nogensinde har eksisteret, og beviskraften af den pavelige stadfæstelse må også i middelalderen have været ringe. Dens udsteder, Bonifacius VIII, havde som bekendt ført en indædt kamp for Kirkens fortrinsstilling overfor den verdslige magt, herunder dens fritagelse for beskatning af enhver art. Som ved Cølestin III's brev kunne Bonifacius' stadfæstelse foranledige en henvisning til udstederens mere principielle afgørelser, der i betydeligt omfang var indgået i kirkeretten.

in Deutschland, II, Berlin 1878, s. 171-176.

80. X 2.22.2 (Friedberg 2, sp. 344).

81. 1193. 12. februar, Dipl. Dan. 1.III.190; vidissen af 1417. 21. januar, Rep. nr. 5634.

82. Cølestin III til ærkebiskoppen af Ravenna af 1193. 25. december (Philip Jaffé m.fl.: *Regesta Pontificum Romanorum* 2. udg. bd. 2, Leipzig 1888, s. 601 nr. 17049) blev optaget i *Liber Extra*, se X 3.13.8 (Friedberg 2, sp. 514).

83. Dipl. Dan. 2.V.14; vidissen af 1417. 21. januar, Rep. nr. 5635.

Jakob af Gardars tredje vidisse var af Valdemar Atterdags brev fra 16. januar 1341, der blev indledningen til kongens besiddelse af København.⁸⁴ Biskoppen havde dog begrænset Valdemars rådighed til lidt under to år, og det må være grunden til, at netop dette brev er valgt i stedet for juniaftalen, der ikke satte nogen tidsfrist for kongens besiddelse. Som bevis for roskildebispens påstand i 1417 har brevet dog den klare ulempe, at det kun dokumenterer en midlertidig aftale, som hurtigt blev afløst af en anden, hvilket Erik af Pommern som ovennævnt kunne bevise.

Det fjerde og sidste brev fra listen er Margrethes brev fra 7. december 1375.⁸⁵ Olufs brev fra 7. maj 1376 var givet tilbage til Kronen i 1397, men i Roskilde havde man beholdt Margrethes foreløbige aftale, som jo faktisk også var den politisk set afgørende. Som tidligere nævnt stiller brevet i virkeligheden ikke Kirken særligt godt: Der er ingen omtale af en lovformelig udlevering af København til biskoppen og heller ingen stillingtagen til den på papiret omfattende kompensation, Valdemar havde ydet roskildekirken ved sit mageskifte. Sammenholdt med juniaftalen fra 1341 og samtykket fra 1350 efterlader 1375-brevet nærmest indtrykket af en helt ensidig ordning i kirkens favør, som er foretaget ud fra en klart stærkere position – et indtryk af afpresning med andre ord.

Ingen af disse breve giver kirken et stærkt bevis på dens påstand om, at biskoppen efter Valdemars død havde erhvervet København på lovformelig vis, og det er sigende, at man følte sig nødsaget til at vidimere et rettertingsbrev af 22. januar 1383, der afgør, at sager mod roskildebispens undergivne (*familia*) kun må rejses ved dennes domstol. Jakob af Gardar vidimerede i samme vidisse Erik af Pommerns stadfæstelse for Peder Jensen Lodehat af sine forgængeres privilegier og friheder for biskopperne af Roskilde.⁸⁶ Vidimeringen af det førstnævnte brev må skyldes ønsket om at indskærpe gejstlighedens privilegium fori, selvom beviskraften af dette brev ikke forekommer stærk. Vidimeringen af det sidstnævnte brev må ses som et forsøg på at holde kongen fast på hans pligt til ikke at krænke Kirkens frihed, men tværtimod værne den.

Endnu en vidisse blev udfærdiget af Jakob af Gardar 21. januar 1417, af Erik af Pommerns overenskomst med domkapitlet om processens videre forløb.⁸⁷ Som den eneste af vidisserne er den på dansk og

84. Dipl. Dan. 3.I.137; vidissen af 1417. 21. januar, Rep. nr. 5636.

85. Dipl. Dan. 3.IX.541; vidissen af 1417. 21. januar, Rep. nr. 5637.

86. 1383. 22. januar, Dipl. Dan. 4.II.309; 1403. 12. marts, Dipl. Dan. 4.IX.50 <<http://diplomatarium.dk/dd/diplomer/03-042.html>> benyttet 20. august 2012; vidissen af 1417. 21. januar, Rep. nr. 5638.

87. Rep. nr. 5639.

har muligvis ikke været beregnet til fremlæggelse sammen med de fem andre vidisser. Det er svært at se, hvor den passer ind i det mønster, de andre danner.

Hvis de andre fem breve har skullet fremlægges samlet, og intet tyder på andet, tegner der sig et omrids af roskildebispens strategi. Hans påstand må have indeholdt følgende punkter:

1. Roskilde bispestol havde byen København som gave fra Valdemar den Store og dermed med rette.
2. Paven havde udtrykkeligt forbudt roskildebisperne at afhænde borgen København.
3. Roskildebispen havde blot ladet Valdemar Atterdag få rådighed over byen og borgen København som et tidsbegrænset lån på knap to år.
4. Margrethe var gået med til at yde roskildekirken erstatning for Valdemar Atterdags besiddelse af København indtil 1375 og havde dermed anerkendt de store tab, Kirken havde lidt derved, og vel i virkeligheden også anerkendt besiddelsens uretmæssighed.
5. Sagen burde prøves ved en gejstlig domstol.
6. Erik af Pommerns søgsmål var en krænkelse af Kirkens frihed og i strid med hans forgængeres privilegier til roskildekirken.

På ingen af disse punkter stod Kirken i virkeligheden stærkt. Punkt 1 er i grunden sagen uvedkommende, da det aldrig var blevet anfægtet af Kronen. Punkt 2 måtte være uvedkommende for en verdslig domstol, så længe andre havde en bedre ret til besiddelse. Punkt 3 henviste til en aftale, der var blevet afløst af en senere aftale uden tidsfrist. Punkt 4 forholdt sig enten slet ikke, eller kun ufuldstændigt, til de gyldige aftaler mellem Valdemar Atterdag og roskildebisperne. Punkt 5 var ikke i overensstemmelse med almen retspraksis, som vist af Poul Johs. Jørgensen. Punkt 6 var et helt generelt argument, der forudsætter, hvad det vil bevise, nemlig at kongens søgsmål er en overtrædelse af roskildekirkens privilegier.

Det er ikke svært at se, hvorfor roskildebispen ikke ville lade sagen prøve for en domstol, hvor halvdelen af dommerne var verdslige og halvdelen gejstlige, og hvor der skulle dømmes efter de sjællandske love. Kun ved en gejstlig domstol ville hans påstand kunne følges. Men ikke bare den normale gejstlige domstol, hvor en biskop kunne stævnes, nemlig ærkebiskoppens. Roskildebispen ville kun møde for en gejstlig domstol bestående af alle de danske biskopper under forsæde af ærkebiskoppen. Kun dér ville det generelle argument om beskyttelsen

af Kirkens frihed kunne vinde gehør, og den kollegiale solidaritet mellem biskopperne blive udslagsgivende.

Det er derfor næppe blot faren for kongelig pression på den verdslige domstol, som fik roskildebispens til at afstå fra at forfølge sagen ved rigsrådet, selvom kongen opfordrede ham til det. Biskoppen havde ganske enkelt ikke en god sag. Han havde dog prøvet at skaffe dokumentation, og der er ikke belæg for at opfatte ham som en føjelig mand, som blot lod kongen få sin vilje. Ifølge en senere tradition ved roskildekirken havde han ved flere lejligheder forsøgt at skaffe København tilbage, men uden held.

Sammenfatning

Den moderne forskning har vurderet Erik af Pommerns fremfærd mod roskildebispens i sagen om København hårdt. Den er blevet regnet for et overgreb, en skinproces, som krænkede biskoppens ejendomsret. Poul Johs. Jørgensen, hvis afhandling denne artikel i høj grad bygger på, har stået ret alene med synspunktet, at den juridiske side af erhvervelsen var uangribelig. Også han tøver dog med at erklære kongens erhvervelse for helt igennem retmæssig; hans artikel slutter med denne konklusion: "Naar Kirken mistede København, skyldtes det retlig set, at den i sin Tid var gaaet med til at overlade Valdemar Atterdag Byen paa uklare Vilkaar, og at den ikke efter hans Død havde været klog eller stærk nok til at skaffe sig et nyt utvivlsomt Retsgrundlag for sin Adkomst til Byen."⁸⁸ Til grund for denne konklusion ligger en antagelse af, at bispestolen havde København med rette, og at dens ejendomsret var stærkere end alle andre rettigheder vedrørende byen og borgen. Dette moderne ejendomsbegreb er imidlertid, som vist af Ole Fenger, irrelevant for middelalderens vedkommende. I middelalderen var besiddelsen det afgørende, betegnet med udtrykket "at have i rette være". Dermed menes den rolige, uanfægtede og retmæssige besiddelse. Dette var den tilstand, som loven tilstræbte at beskytte, uanset om besiddelsen hvilede på "ejendomsret", pantsættelse, leje eller lån. Så længe Kronen besad København i kraft af en gyldig aftale med Roskilde bispestol, kunne der ikke rokkes ved besiddelsen, og den nød lovens beskyttelse i lige så høj grad, som hvis den havde hvilet på "ejendomsret". Hvis aftalen ikke rummede nogen tidsbegrænsning af besiddelsen, bestod forholdet derfor, indtil Kronen selv afsluttede forholdet. Dette er utvivlsomt et springende punkt for den moderne forståelse af Københavns tilhørsforhold. Det forekommer urimeligt, at

88. Poul Johs. Jørgensen, *anf. arb.*, s. 305.

ejeren kan miste rådigheden over sin ejendom på denne måde. Dette moderne synspunkt var måske ikke helt fremmed for 600 år siden, men det var i det mindste ikke den fremherskende opfattelse. Længst var vel Kirken kommet i den retning, jf. kirkerettens principielle forbud mod såvel afhændelse, som længerevarende udlån af kirkegods.

Ét var imidlertid, at det var ret, men var det også rimeligt? I adkomstdokumenterne til København finder vi ofte henvisning til, at det omhandlede forhold er i overensstemmelse med fornuften (dvs. rimeligheden). Her stod Roskilde bispestol ikke nødvendigvis bedre end Kronen. Som tidligere nævnt må borgen i København, hvad enten den blev bygget af Absalon eller er ældre, opfattes som en rigsborg, og med overdragelsen af borgen til Absalon fulgte forpligtelser, som roskildebisperne i de 100 år fra Valdemar Sejrs død til Valdemar Atterdags indsættelse som dansk konge kun meget ufuldkomment levede op til. Faktisk havde borgen tilsyneladende ofte tjent kongernes modstandere, eller i det mindste været i fare for at komme til det, hvilket foranledigede kongerne til at beslaglægge borgen. For denne betragtning er det ikke kongernes beslaglæggelse af borgen, som er overgrebet, men biskoppernes misligholdelse af deres forpligtelser overfor Kronen. Valdemar Atterdags besiddelse af København byggede, som oftere nævnt, på gyldige aftaler med biskoppen; aftaler som var i overensstemmelse med både verdslig ret og kirkeretten. Også her spillede hensynet til rimeligheden ind, idet Kirken ikke kunne undslå sig for at hjælpe kongen økonomisk, når fjenden truede. Det regnedes med andre ord for at være i overensstemmelse med fornuften, at man i en national nødsituation tilsidesatte hensynet til kirkegodset til fordel for rigets vel. Kongen havde endvidere kompenseret Kirken for tabet af indtægterne fra København ved at overlade den Søborg og fem herreder.

I 1375 blev der imidlertid kun taget ringe hensyn til begrundelsen for Valdemar Atterdags besiddelse af København, og slet ingen til den ydede kompensation. Tværtimod tyder alt på, at aftalen var entydigt i biskoppens favør.

Nu ønskede Erik af Pommern så sagen endeligt afgjort. Juridisk stod han stærkt, for Valdemar Atterdags arvinger havde haft ret til at arve besiddelsen, men havde tilsyneladende ikke nydt lovens beskyttelse, da biskoppen erhvervede København. Men også ud fra en rimelighedsbetragtning var hans situation god. Københavns beliggenhed og økonomiske betydning gjorde den til et oplagt støttepunkt i kongens dynasti- og udenrigspolitik. Det kunne ikke være urimeligt, at han havde rådighed over byen og slottet.

Der var utvivlsomt et element af pression i Erik af Pommerns ind-

sats for at erhverve København, selvom vores eneste kilde hertil er et partsindlæg fra den tabende side. Det er sigende, at kongen ventede til Kronens gamle, trofaste støtte var død, før han indledte processen. Dette var helt klart ikke “business as usual”, men et opgør med en institution, der havde støttet ham og hans forgængere i 75 år: Det måtte gøre ondt på Roskildekirken! Men det er i grunden let at se, hvorfor det måtte gå sådan, og det er for ensidigt at betragte Kronens erhvervelse af København som uretmæssig, endsige som et overgreb.

Epilog

Biskopperne affandt sig aldrig med tabet, men forsøgte gentagne gange at genvinde København.⁸⁹ Ifølge en senere tradition ved Roskildekirken havde Jens Andersen Lodehat ofte krævet slottet tilbage og klaget over Erik af Pommerns erhvervelse og besiddelse, der betegnedes som uretmæssig.⁹⁰ Også efterfølgeren Jens Pedersen Jernskæg (1431-1448) var aktiv og forsøgte sig både ad juridisk og politisk vej. En desværre dårligt belyst voldgift under Christoffer af Bayern resulterede i en kompensation til roskildebispens i form af jordegods, men Kronen gav ikke slip på København.⁹¹ Efter Christoffer af Bayerns død kom en ny chance, og til gengæld for sin støtte til Christian af Oldenburgs kandidatur betingede roskildebispens sig, at Christian af Oldenburg skulle skaffe ham ret for rigsrådet angående Københavns Slot, hvis han blev konge. I mellemtiden skulle biskoppen beholde Møn med Stege Slot og by med al kongelig ret – den erstatning han tidligere havde fået.⁹² Christian I holdt imidlertid ikke sit løfte, selvom Oluf Daa (1448-1461), Jens Pedersens efterfølger som roskildebisp, prøvede at holde kongen fast på det og lod løftet vidimere efter næsten fem års ventetid.

Oluf Mortensen Baden (1461-1485) forsøgte i lighed med forgæn-

89. Historien er kort og overskueligt fremstillet i O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* I, København 1877, s. 39-42, hvorpå det følgende bygger.

90. Traditionen er gengivet i kannikken Peder Laurensens vidnesbyrd på Sjællands lands-ting 19. februar 1494, som han lod bevidne i to notarialinstrumenter, *Københavns Diplomatarium* I, s. 228-231 nr. 183 (Rep. 2. rk. nr. 7590).

91. Aftalen er under året 1443 kortfattet refereret i Arild Huitfeldt: *Den Tredje Part Chronologiae* (...), Kiøbenhaffn 1603, s. 660-661; Rep. nr. U434 vil ikke datere mere præcist end 1440-1448. Se også O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse* II, København 1879, s. 40-41; og Jens E. Olesen: *Rigsråd, Kongemagt, Union. Studier over det danske rigsråd og den nordiske kongemagts politik 1434-1449*, Aarhus 1980, s. 230-231.

92. *København Diplomatarium* I, s. 184-185 nr. 134 (Rep. nr. 7802); Jens E. Olesen, *Rigsråd, Kongemagt, Union*, s. 386; se også *Københavns Diplomatarium* I, nr. 183 s. 230.

gerne at rejse krav på København, men hans anstrengelser var resultatløse. Vor viden stammer fra biskoppens tidligere kapellan, der i 1494 berettede om, hvorledes han i biskoppens ærinde havde bragt nogle åbne brev om Københavns Slot til København, hvor biskoppen havde forelagt dem for rigsrådet, men uden at få medhold.⁹³

Under hans efterfølger, Niels Skave (1485-1500), finder vi igen en beslutsom indsats i sagen. I 1493-1494 forsøgte både Kronen og Kirken at styrke dokumentationen for deres respektive adkomst til København, og det er fra Kirkens initiativ i disse år, at vi kender traditionen ved bispesædet vedrørende tabet af København. På basis heraf rejste Niels Skave på Sjællands landsting i 1496 krav på København, men afviste i 1497 kongens tilbud om at lade sagen pådømme af rettertingskansleren. Biskoppen ville i det hele taget ikke acceptere en verdslig domstol, men forlangte sagen for paven, ærkebiskoppens eller en hvilken som helst anden gejstlig domstol, som paven ville henvise ham til. Dette var ikke det samme principielle standpunkt, som Jens Andersen Lodehat havde indtaget i 1419, for denne ville end ikke acceptere, at ærkebiskoppen dømte alene, men kun dømmes af alle de danske biskopper i fællesskab under ærkebiskoppens forsæde. Dette synspunkt havde ganske vist været ekstremt, og ikke foreskrevet i kirkeretten; Niels Skaves synspunkt forekommer at være et forsøg på at stille sagen i bero – fordi den ikke kunne vindes – ved at indtage det principielle standpunkt og påberåbe sig gejstlighedens privilegium fori.

Hermed faldt der da også ro over dette spørgsmål, selvom det blev ved med at lure under overfladen. Hverken under Jens Jakobsen Ravensberg (1500-1512), eller Lage Urne (1512-1529) hører vi om forsøg på at rejse sagen igen. Først under interregnum efter Frederik I's død i 1533 blev spørgsmålet igen aktuelt, da Joachim Rønnow (1529-1536, †1542) ønskede at åbne sagen på ny. Den sidste katolske roskildebisp fik i eftertiden et meget dårligt ry, og hans forsøg på at rejse spørgsmålet om København er ofte set som et udslag af personlig grådighed, snarere end omsorg for bispestolens rettigheder. Som vist af Kai Hørby, er vore to hovedkilder til forholdet mellem Joachim Rønnow og Kronen fælles om en mod biskoppen stærkt fjendtlig tendens, hvilket medfører, at man ikke uden videre kan lade den ene bekræfte den anden.⁹⁴ Vi må lade os nøje med at konstatere, at endnu på Reformationstiden blev Københavns tilhørsforhold ved bispestolen betragtet som

93. *Københavns Diplomatarium* I, s. 228-231 nr. 183 (Rep. 2. rk. nr. 7590).

94. Kai Hørby: "Roskildebispen Joachim Rønnow", *Kirkehistoriske Samlinger*, 1969, s. 26-49.

et udestående spørgsmål mellem Kronen og roskildekirken; men også at: "Reformationen og alt Bispe- og Klostergodses Inddragning under Kronen gjorde Ende paa denne Tvist."⁹⁵

Summary

In 1416, Erik VII "of Pomerania", king of Denmark, Sweden and Norway, sued the episcopal see of Roskilde for possession of the city and castle of Copenhagen. In early February 1417, a court of arbitration, consisting of an equal number of ecclesiastical and lay members of the Council of the Realm, awarded the king possession until the right of ownership could be determined in the subsequent proceedings which were scheduled to follow. These proceedings never took place, however, as the bishop refused to participate and possession of Copenhagen was maintained by King Erik and subsequent Danish kings in the face of repeated attempts by the bishops to recover it. The Reformation in 1536 and the Crown's subsequent confiscation of Church lands settled the matter permanently.

To a surprising degree, Danish historians have agreed in seeing King Erik's action as frivolous and the outcome of the proceedings as a miscarriage of justice. The sole exception has been the legal historian Poul Johannes Jørgensen, who in 1939 gave a clear and full exposition of the legal framework of the action and argued that the king actually had a better case than otherwise assumed. While his exposition of the legal framework has met with general acceptance, historians continue to see the outcome of the proceedings as having been based on might rather than right and thus as having been predetermined.

The present article seeks to place the case in its proper perspective by looking at the history of the contested possession of Copenhagen. It also returns to the question of the legal framework in light of recent research and looks more deeply into the countermeasures of the Church, viz. the documents prepared for submission at the proceedings.

Sometime between 1157 and 1167, the bishop of Roskilde received Copenhagen as a gift from the Danish king. Whether the bishop then proceeded to build a castle or the gift included an existing castle is a moot point. Copenhagen Castle was never just a private castle, but an important element in the defence of the realm and the royal gift to the bishop of Roskilde must have carried the responsibility to aid and support the king in war and other emergencies. For the better part of a century, this seems to have caused no problems; but during the

95. O. Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse*, I, s. 42.

dynastic troubles in the latter half of the thirteenth and the early part of the fourteenth centuries, the bishops often failed to live up to that responsibility. They were, in fact, often among the kings' enemies and the kings out of necessity seized the castle on several occasions.

With the accession to the throne of Waldemar IV in 1340 the relationship between the Crown and the bishop improved and the bishop was a staunch supporter of the king during one of the direst moments of Danish history when most of the realm was mortgaged to the Counts of Holstein. The redemption of these mortgages turned out to be a long drawn-out affair, and possession of Copenhagen was crucial to the king's success. The Crown's interest in Copenhagen had so far been primarily military, but King Waldemar's reign marked a shift with economic interests becoming increasingly important. The bishop gave King Waldemar possession of Copenhagen from 1341, being amply compensated for his loss, and the king retained it until his death in 1375 after which the bishop recovered it, again with ample compensation for losses incurred. He and his successors retained it until 1416, when, on the death of the incumbent bishop, King Erik launched his successful attempt to acquire Copenhagen.

At the core of the lawsuit lay the manner in which the bishop had recovered Copenhagen in 1375. The written agreement between the king and the bishop had neither specified an expiration date for the king's possession of Copenhagen, nor prescribed how (and indeed if) it should revert to the bishop. The matter was thus open to discussion. The legal framework was expertly analysed by Poul Johannes Jørgensen, and recent research in Danish legal history has if anything merely strengthened his views. Danish law favoured the possessor to an extent which seems foreign to modern eyes, and once the king was awarded possession of the castle and city, he was virtually impossible to evict from it. The crux of the matter was, therefore, the question of who should have possession. The bishop had undeniably been in possession of Copenhagen, but his death had left the castle in the care of a trustee until a new bishop had been elected and consecrated. It was a legal masterstroke for the king to have the castle sequestered until the question of right of possession had been determined, and although this procedure has generally been regarded as devious, as a ploy, it was in accordance with Danish law. In fact the procedure had been used once before with regard to Copenhagen, in 1343, in connection with the settlement of territorial disputes between the Danish and Swedish kings and thus did not constitute a break with legal precedents. Once the king had Copenhagen in his possession, the bishop would have to

prove that he had a better title. He could not do this, as it turned out, having no title deed *per se* but only a series of papal confirmations of his predecessors' rightful ownership, as well as a few settlements and agreements, none of which proved of any value in documenting a superior title to Copenhagen. King Erik, on the other hand, had few documents, but they were central to his claim that King Waldemar had had Copenhagen in rightful possession and that it had not reverted to the bishop in the lawful manner.

The failure of modern historiography to draw the full consequences of Poul Johannes Jørgensen's article as well as the failure to see the acquisition of Copenhagen in its true historical perspective have led to the somewhat anachronistic view that this acquisition constituted a violation of the Church's supposedly absolute right of ownership. On the contrary, the acquisition seems neither unwarranted nor unlawful, but rather like the settlement of a recurring difference between the Crown and the Church.

